

อัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมของชุมชนตลาดน้อย กรุงเทพมหานคร

Cultural Identity of Talat Noi Community, Bangkok

สุพรรณสา ฉิมพาลี¹ กฤตพร หัวเจริญ²

Supansa Chimpalee¹ Kritaporn Haocharoen²

Received: 31/07/2022

Revised: 20/09/2022

Accepted: 09/12/2022

บทคัดย่อ

บทความวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาองค์ประกอบที่สะท้อนถึงอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมที่มีคุณค่าและสามารถรับรู้ได้ของชุมชนตลาดน้อย เป็นการวิเคราะห์คุณค่าและความสำคัญทางวัฒนธรรมทั้งที่เป็นรูปธรรมและนามธรรม ใช้วิธีการวิจัยเชิงคุณภาพเพื่ออธิบายถึงคุณค่าและลักษณะเฉพาะทางวัฒนธรรมของชุมชนตลาดน้อย ผลการวิจัยพบว่า ชุมชนตลาดน้อยมีองค์ประกอบที่มีความโดดเด่นทางวัฒนธรรมเชิงรูปธรรม โดยเฉพาะลักษณะเด่นทางโครงสร้างที่ยังคงอยู่ เนื่องจากเป็นชุมชนเก่าแก่ที่มีประวัติความเป็นมาอย่างยาวนาน สะท้อนผ่านรูปแบบการตั้งถิ่นฐานที่มีความโดดเด่นทั้งรูปแบบการตั้งถิ่นฐานแบบกลุ่ม (Cluster Settlement) ที่กระจุกตัวอยู่บริเวณริมฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยา และต่อมาเมื่อมีการพัฒนาเส้นทางคมนาคมทางบก และตัดถนนเจริญกรุงเข้ามายังชุมชน ส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงการตั้งถิ่นฐานเป็นรูปแบบการตั้งถิ่นฐานแบบแนวเส้นตรง (Linear Settlement) ที่มีเส้นทางการสัญจรเป็นตัวกำหนดลักษณะการวางตัวของอาคาร นอกจากนี้ภายในชุมชนตลาดน้อยยังมีความโดดเด่นในเรื่องของสถาปัตยกรรมที่มีความหลากหลายทางวัฒนธรรม สามารถถ่ายทอดให้เห็นถึงคุณค่าทางประวัติศาสตร์ ที่เป็นหลักฐานแสดงถึงการเข้ามาอยู่อาศัยของกลุ่มคนหลายชาติพันธุ์ในพื้นที่ชุมชน ในส่วนขององค์ประกอบที่มีความโดดเด่นทางวัฒนธรรมเชิงนามธรรม มีลักษณะเฉพาะในเรื่องของพิธีกรรม ประเพณี ศรัทธาความเชื่อ ที่ยังคงสืบปฏิบัติ และมีความเชื่อมโยงกับวิถีชีวิตความเป็นอยู่จนถึงปัจจุบัน รวมถึงมีอิทธิพลต่อการใช้พื้นที่ภายในชุมชน ทั้งนี้จึงกล่าวได้ว่า “องค์ประกอบที่มีความโดดเด่นทางวัฒนธรรมเชิงนามธรรม” โดยเฉพาะในเรื่องของศรัทธาความเชื่อ มีบทบาทในการเป็นสื่อกลางที่จะถ่ายทอดเรื่องราวทางประวัติศาสตร์ วัฒนธรรมและวิถีชีวิตได้อย่างชัดเจน กลุ่มคนที่อาศัยในชุมชนตลาดน้อยมีความผูกพันกับความเชื่อที่แสดงออกมาในรูปแบบของพิธีกรรม การพึ่งพิงศักดิ์สิทธิ์ ประเพณีต่าง ๆ ถือเป็นอัตลักษณ์ที่เกิดจากรากทางวัฒนธรรมของชุมชนตลาดน้อย

คำสำคัญ: อัตลักษณ์ทางวัฒนธรรม วิถีชีวิต ชุมชนตลาดน้อย

¹⁻² สาขาวิชาการผังเมือง คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์และการผังเมือง มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

Division of Urban Environmental Planning and Development, Faculty of Architecture and Planning Thammasat University

ผู้นิพนธ์ประสานงาน อีเมล: sinee97_@hotmail.com

Abstract

This research examined both the tangible and intangible cultural heritage of the Talat Noi Community regarding its outstanding cultural values. The methodology used in this study was qualitative. The results suggested that the Talat Noi community significantly demonstrated tangible cultural heritage, including the remaining structure. The community history was performed through the cluster settlement where people settled near Chao Phraya River valleys. Subsequently, the arrival of the urban road network, especially Charoen Krung Road, forced a change in the settlement pattern, most importantly, from the cluster settlement to the linear settlement. The urban road generated the building line in this community. Additionally, the Talat Noi community indicated cultural diversity via its architectural design and function, representing the centuries of population movement and migration. On the other hand, the intangible cultural heritage was incorporated into the rituals, traditions, settings, and locals' beliefs that connected to the people in this community throughout the years. Exceptionally, these elements, especially its beliefs, constituted the neighborhood's history, culture, and way of living. The interconnection between the people and their locality was displayed by the religious ceremony, superstition, and traditions embedded in the Talat Noi community's culture.

Keywords: Cultural Identity, Way of Living, Talat Noi Community

1. บทนำ

ชุมชนตลาดน้อยเป็นชุมชนการค้าเก่าแก่แห่งหนึ่งของกรุงเทพมหานคร โดยพัฒนาการของชุมชนตลาดน้อยเริ่มต้นขึ้นตั้งแต่สมัยอยุธยาตอนปลาย เริ่มมีการเข้ามาตั้งถิ่นฐานบริเวณริมฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยาและค้อย ๆ มีการเติบโตขึ้นท่ามกลางความแตกต่างของกลุ่มคนหลากหลายเชื้อชาติที่เข้ามาอาศัยอยู่ร่วมกัน ซึ่งมีทั้งกลุ่มชาวจีน ที่ถือเป็นกลุ่มคนแรก ๆ ที่เข้ามายังพื้นที่ชุมชนตลาดน้อย กลุ่มชาวยุโรป กลุ่มชาวฝรั่งเศส และกลุ่มชาวโปรตุเกส ซึ่งในอดีตชุมชนตลาดน้อยมีความเจริญรุ่งเรืองทางการค้าเป็นอย่างมากจากความเหมาะสมทางทำเลที่ตั้งที่อยู่บริเวณริมฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยา เกิดเป็นตลาดที่ชาวจีนเรียกว่า “ตะลิกเกียะ” ซึ่งแปลเป็นไทยว่า “ตลาดน้อย” (นิภาพร รัชตพัฒนากุล, 2546) แต่เมื่อมีการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานรวมถึงการขยายตัวของเมืองส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงรูปแบบการตั้งถิ่นฐานและการดำเนินชีวิต หากแต่อิทธิพลต่าง ๆ ของความหลากหลายทางวัฒนธรรมยังคงมีการดำรงไว้ โดยสะท้อนจากประเพณี ความเชื่อความศรัทธาทางศาสนา กิจกรรมการค้าที่มีลักษณะเฉพาะ ความโดดเด่นของสถาปัตยกรรมในแต่ละยุคสมัยที่ยังคงอยู่ให้คนรุ่นหลังได้รับรู้ รวมถึงวิถีการดำเนินชีวิตที่เรียบง่ายและยังคงวิถีดั้งเดิม สิ่งเหล่านี้ถือเป็นมรดกของชุมชนเก่าที่แตกต่างจากชุมชนอื่น ๆ

อย่างไรก็ตามชุมชนที่มีการอยู่อาศัยย่อมมีการเปลี่ยนแปลงไปตามกาลเวลา ถึงแม้จะมีหลักฐานทางประวัติศาสตร์ที่ยังคงทิ้งร่องรอยทางวัฒนธรรม แต่ในปัจจุบันการพัฒนาของเมืองได้ขยายตัวอย่างรวดเร็ว หากเป็นการเติบโตอย่างไม่มีแบบแผน อาจทำให้เกิดปัญหาต่าง ๆ ตามมาได้ อาทิเช่น การทรุดโทรมของอาคารเก่าที่ไม่ได้รับการบำรุง ความแออัด การไม่สืบต่อประเพณี ความเชื่อ เป็นต้น รวมถึงมีผลกระทบต่อวิถีชีวิตความเป็นอยู่ สภาพสังคมและวัฒนธรรมที่อาจจะเลือนรางหายไป ทำให้การรับรู้อัตลักษณ์ในพื้นที่ขาดความชัดเจน จึงมีความจำเป็นต้องตระหนักถึงการศึกษาองค์ประกอบที่สะท้อนถึงอัตลักษณ์

ทางวัฒนธรรมที่มีคุณค่าและสามารถรับรู้ได้ของชุมชนตลาดน้อย โดยการทำความเข้าใจเกี่ยวกับประวัติความเป็นมาและองค์ประกอบที่สะท้อนถึงอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรม มีความสำคัญต่อการรับรู้ลักษณะเฉพาะในตัวพื้นที่เป็นอย่างมาก รวมถึงการพัฒนาพื้นที่ในอนาคตจะต้องพัฒนาควบคู่กันไปกับการรักษาวัฒนธรรมของชุมชน เนื่องจากคุณค่าทางวัฒนธรรมถือเป็นเครื่องมือในการส่งเสริมการพัฒนาเมืองอย่างยั่งยืน

ดังนั้นผู้วิจัยจึงเลือกศึกษาองค์ประกอบทางวัฒนธรรมทั้งในเชิงรูปธรรมและนามธรรม เพื่อสรุปอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมของชุมชนตลาดน้อยที่มีคุณค่าและมีความสำคัญ และเป็นประโยชน์ในการสร้างความเข้าใจและตระหนักถึงการอนุรักษ์และพัฒนาที่สอดคล้องกับการเปลี่ยนแปลงที่จะเกิดขึ้นในอนาคตต่อไป

2. วัตถุประสงค์การวิจัย

2.1 เพื่อวิเคราะห์องค์ประกอบที่สะท้อนถึงอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมของชุมชนตลาดน้อย

2.2 สรุปอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมที่มีคุณค่าและสามารถรับรู้ได้ของชุมชนตลาดน้อยเพื่อสร้างความตระหนักที่จะรักษาชุมชนให้คงอยู่ต่อไป

3. แนวคิดและทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง

3.1 แนวคิดและทฤษฎีเกี่ยวกับการตั้งถิ่นฐาน

การตั้งถิ่นฐานของมนุษย์ หมายถึง การบุกเบิกและเข้าอยู่อาศัย ครอบครองพื้นที่ส่วนหนึ่งส่วนใดของโลกที่ไม่มีผู้ใดอาศัยมาก่อน รูปแบบและขนาดของแหล่งตั้งถิ่นฐานมีความซับซ้อนต่างกันไป หน่วยของการตั้งถิ่นฐานจึงเป็นการแสดงออกซึ่งการจัดการพื้นที่ของมนุษย์ในรูปของอาคาร บ้านเรือน ถนนและการใช้ที่ดิน ตลอดจนถึงผลกระทบที่มีต่อสภาพแวดล้อม (ฉัตรชัย พงศ์ประยูร, 2536, หน้า 1) ดังนั้นการตั้งถิ่นฐานจึงมีส่วนประกอบสำคัญ คือ คนและพื้นที่ ส่วนประกอบที่สำคัญรองลงมา คือ การติดต่อ การมีปฏิสัมพันธ์ระหว่างกัน หรือการใช้บริการต่าง ๆ เพื่อสนองความต้องการของคนกลุ่มนั้น (นำพลวิทย์ กิจรักษ์กุล, 2528, หน้า 1) ทั้งนี้ Broek and Webb (1968, p. 17-34) ที่อธิบายว่าองค์ประกอบของการตั้งถิ่นฐาน ประกอบด้วย ตัวมนุษย์ อาคารบ้านเรือน ทรัพยากรสมบัติ ถนนหนทาง ตลอดจนแนวรั้วที่กั้นตัวอาคารออกจากกัน และยังรวมไปถึงบทบาทหน้าที่และรูปร่างของแหล่งตั้งถิ่นฐานเป็นส่วนรวม สิ่งต่าง ๆ เหล่านี้เป็นผลรวมของวัฒนธรรมของสังคมหนึ่ง ๆ ซึ่งอาจแตกต่างไปจากสังคมอื่น ๆ โดยลักษณะการตั้งถิ่นฐานที่มีความแตกต่างกันขึ้นอยู่กับปัจจัยหรืออิทธิพลต่อการตั้งถิ่นฐาน ได้แก่ สภาพแวดล้อมทางภูมิศาสตร์ที่มีผลต่อการเลือกตำแหน่งที่ตั้ง นอกจากนี้ยังรวมถึงความต้องการความสะดวกในการเดินทาง การค้าขาย ส่งผลให้เกิดการรวมกลุ่มกัน เป็นต้น

3.2 แนวคิดเกี่ยวกับวัฒนธรรม

ประเวศ วะสี (2547, หน้า 23) ได้กล่าวไว้ว่ามนุษย์ส่วนใหญ่อยู่รวมกันเป็นกลุ่มเป็นสังคม จำเป็นที่จะต้องมีความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกในกลุ่ม โดยวัฒนธรรมเกิดขึ้นเพื่อตอบสนองความต้องการทางสังคมและจิตใจของมนุษย์ อีกทั้งยังเป็นสิ่งที่ช่วยให้โครงสร้างทางสังคมคงอยู่เพราะมีความผูกพันทางจิตใจของหลาย ๆ คนเข้าด้วยกัน ซึ่งรากฐานของสังคมก็คือวัฒนธรรม ดังนั้นการพัฒนาสังคมให้เจริญก้าวหน้าขึ้นต้องอาศัยวัฒนธรรมเป็นตัวตั้งหรือเป็นรากฐานสังคมจึงจะมีความมั่นคงและยั่งยืน ทั้งนี้ ยิ่งยง เรืองทอง (2542, หน้า 11-12) กล่าวถึงองค์ประกอบทางวัฒนธรรมไว้ว่า องค์ประกอบทางวัฒนธรรมเป็นสภาพที่เกี่ยวข้องกับมนุษย์ในสังคมโดยเฉพาะ เนื่องจากมนุษย์เป็นสัตว์สังคมที่ชอบอยู่รวมกันเป็นกลุ่ม มีชีวิต มีวิธีการเรียนรู้ที่ต่อเนื่องกันและสามารถสร้างสรรค์สิ่งใหม่ ๆ เพิ่มเติมขึ้นมา หรือเป็นทรัพย์สินที่อาจได้รับการสืบทอดจากบรรพบุรุษ

เป็นสิ่งก่อสร้างหรือวัตถุที่มีคุณค่า (Value) และมีคุณภาพ (Quality) ที่ได้รับการสืบทอดมาจากรุ่นก่อนซึ่งเรียกว่า “มรดกทางวัฒนธรรม” จะปรากฏทั้งเชิงรูปธรรมที่สามารถจับต้องได้ เช่น ชุดแต่งกาย อาคารสถาปัตยกรรม ฯลฯ และเชิงนามธรรมที่สะท้อนออกมาเป็นระบบความเชื่อ ประเพณี พิธีกรรม เป็นต้น

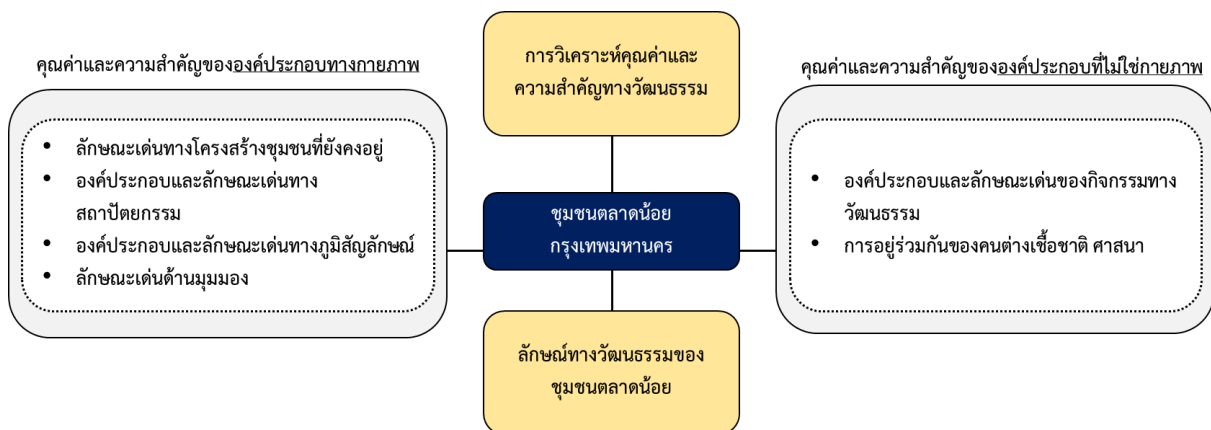
3.3 แนวคิดเกี่ยวกับอัตลักษณ์และลักษณะเฉพาะของเมือง

Berger and Luckmann (1967, p. 173) กล่าวว่าอัตลักษณ์ถูกสร้างขึ้นโดยกระบวนการทางสังคม อาจมีความคงที่ ปรับเปลี่ยน หรือเปลี่ยนแปลงรูปแบบไปขึ้นอยู่กับความสัมพันธ์ทางสังคมเป็นหลัก โดยเมืองเปรียบเสมือนสิ่งมีชีวิตที่มีการเจริญเติบโต มีการขยายตัวและเปลี่ยนแปลงสภาพไปตามเวลาและสถานการณ์ ภายนอกของเมืองที่เราเห็นในปัจจุบันเป็นผลจากการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในอดีต ซึ่งบางครั้งเป็นการเปลี่ยนแปลงที่ไม่เหมาะสม มีการรุกร้าพื้นที่สำคัญทางประวัติศาสตร์ที่ทำให้โครงสร้างเดิมของเมืองเปลี่ยนแปลงไป ดังนั้นความหมายของพื้นที่จึงเป็นคุณลักษณะของสถานที่หรือประสบการณ์ของมนุษย์ที่สืบเนื่องมาจากการที่ผู้คนมีการตอบสนองต่อลักษณะทางกายภาพและหน้าที่การใช้สอยของพื้นที่ที่เมืองนั้น นอกจากนี้อंकประกอบทางกายภาพของเมืองที่เป็นองค์ประกอบของความเป็นสถานที่หรือจินตภาพ มีความแตกต่างกันไปตามลักษณะทางกายภาพ เศรษฐกิจและสังคม รวมถึงผู้คนและกิจกรรมต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในเมืองนั้น ๆ ทำให้จดจำและกลายเป็นภาพลักษณ์ของพื้นที่ (Lynch, 1960, p. 47-90) โดยองค์ประกอบทางกายภาพที่มีลักษณะเป็นองค์รวมหรือเป็นหนึ่งเดียวกันและแตกต่างจากสภาพแวดล้อมภายนอกอย่างชัดเจน จะทำให้เกิดการรับรู้ความเป็นสถานที่ได้ง่ายและลักษณะทางกายภาพเหล่านี้สามารถสรุปเป็นองค์ประกอบพื้นฐานได้ 5 ประเภท คือ เส้นทางสัญจร (Paths) ขอบเขต (Edges) ย่าน (Districts) ศูนย์รวม (Nodes) และจุดหมายตา (Landmark)

3.4 แนวคิดเกี่ยวกับการพิจารณาคูณค่าของย่านชุมชนเก่า

สำนักงานนโยบายและแผนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม (2555) ได้กล่าวถึงเกณฑ์มาตรฐานในการพิจารณาคูณค่าของย่านชุมชนเก่า โดยจะศึกษาใน 2 ประเด็นคือ การพิจารณาองค์ประกอบทางกายภาพ (เชิงรูปธรรม) มีเกณฑ์การพิจารณาดังนี้ 1) ลักษณะโครงสร้างของชุมชนที่ยังคงอยู่ ได้แก่ เส้นทางสัญจร (path) ตรอก ซอย ที่รวมกิจกรรม (node) ลักษณะของกลุ่มอาคารที่สะท้อนลักษณะโครงสร้างของชุมชน เป็นต้น 2) ลักษณะโดดเด่นทางสถาปัตยกรรมที่ยังคงอยู่ ได้แก่ รูปแบบสถาปัตยกรรมที่สามารถอ้างอิงถึงยุคสมัยและลักษณะสำคัญของชุมชนไว้ได้ 3) ลักษณะเด่นทางภูมิสัญลักษณ์ (Landmark) จุดสังเกต หรือจุดหมายตา เป็นจุดอ้างอิง โดยทำหน้าที่เป็นสัญญาณชี้แนะสำหรับสภาพแวดล้อม และ 4) ลักษณะความสัมพันธ์ที่เกี่ยวข้องกับมุมมอง ในส่วนของการพิจารณาองค์ประกอบทางวัฒนธรรม (เชิงนามธรรม) มีเกณฑ์การพิจารณา ดังนี้ 1) ลักษณะของกิจกรรมในย่านชุมชน เป็นกิจกรรมดั้งเดิมที่สืบปฏิบัติมาจนถึงปัจจุบัน 2) ลักษณะของความหมายทางประวัติศาสตร์ของชุมชน และ 3) ความทรงจำ โดยเฉพาะความทรงจำของผู้คนต่อการดำรงอยู่ของย่านชุมชนนั้น ๆ เช่น การจดจำถึงช่วงสำคัญของการเปลี่ยนแปลงหรือเหตุการณ์สำคัญต่าง ๆ ฯลฯ

จากการศึกษาแนวคิดและทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง ผู้วิจัยได้กำหนดตัวแปรจากการศึกษาแนวคิดทฤษฎี ได้แก่ แนวคิดและทฤษฎีเกี่ยวกับการตั้งถิ่นฐาน แนวคิดเกี่ยวกับวัฒนธรรมที่จะนำไปสู่การวิเคราะห์เกี่ยวกับอัตลักษณ์และลักษณะเฉพาะ รวมถึงการอ้างอิงเกณฑ์การพิจารณาคูณค่าของย่านชุมชนเก่า เพื่อใช้เป็นประเด็นในการวิเคราะห์คุณค่าและความสำคัญทางวัฒนธรรมทั้งที่เป็นรูปธรรมและนามธรรมของชุมชนตลาดน้อย โดยมีรายละเอียดดังนี้ (รูปที่ 1)

รูปที่ 1 กรอบแนวคิดการวิจัย (Conceptual Framework)

4. วิธีการวิจัย เครื่องมือวิจัย และระเบียบวิธีวิจัย

การวิจัยครั้งนี้เป็นการอธิบายเกี่ยวกับองค์ประกอบที่สะท้อนถึงอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมที่มีคุณค่าและสามารถรับรู้ได้ของชุมชนตลาดน้อย โดยใช้วิธีการวิจัยเชิงคุณภาพที่เน้นการทำความเข้าใจถึงองค์ประกอบต่าง ๆ ที่นำไปสู่การค้นหาอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมของชุมชนตลาดน้อย โดยมี **เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย** ที่อาศัยการเก็บรวบรวมข้อมูลในหลากหลายรูปแบบ ประกอบไปด้วย 1) **ข้อมูลปฐมภูมิ (Primary Data)** เป็นการเก็บข้อมูลโดยวิธีการสำรวจภาคสนามและการสัมภาษณ์กลุ่มตัวอย่าง โดยผู้วิจัยได้จัดทำแผนที่ประกอบการสำรวจ (Survey Mapping) เพื่อสังเกตวิถีชีวิตและความเป็นอยู่ของชุมชน สภาพแวดล้อมทางภูมิศาสตร์ ขอบเขตชุมชน รูปแบบสถาปัตยกรรม การวางตัวของอาคาร การใช้ประโยชน์ที่ดิน การใช้ประโยชน์อาคาร เส้นทางคมนาคมขนส่ง ตลอดจนลักษณะผังชุมชน รวมถึงความสัมพันธ์ของคนในชุมชน ที่สะท้อนบริบทของชุมชนทั้งด้านประวัติศาสตร์ กายภาพ สังคมและเศรษฐกิจที่สามารถสังเกตเห็นได้ ในส่วนของการสัมภาษณ์ได้แบ่งกลุ่มตัวอย่างออกเป็น 2 กลุ่ม ได้แก่ กลุ่มบุคคลทั่วไป จำนวน 20 คน แบ่งเป็น 1) ผู้ที่พักอาศัยในชุมชนตลาดน้อย เป็นกลุ่มคนในช่วงอายุไม่เกิน 60 ปี และอยู่อาศัยในชุมชนไม่น้อยกว่า 5 ปี และ 2) บุคคลภายนอกที่ไม่ได้อาศัยในชุมชนตลาดน้อย แต่มีการเข้ามาทำกิจกรรมในชุมชน ได้แก่ ผู้ที่เข้ามาทำงานในชุมชนตลาดน้อยและนักท่องเที่ยว และในส่วนของกลุ่มบุคคลสำคัญจำนวน 5 คน ในการคัดเลือกกลุ่มบุคคลสำคัญของชุมชน ผู้วิจัยใช้วิธีการคัดเลือกแบบเจาะจง (Purposive Sampling) โดยเป็นผู้ที่มีความรู้จักและเข้าใจในชุมชนเป็นอย่างดี มีการทราบเรื่องราวประวัติศาสตร์ความเป็นมา พัฒนาการและการเปลี่ยนแปลงและสามารถรับรู้ถึงเหตุการณ์สำคัญ กิจกรรมทางเศรษฐกิจ สังคม วิถีชีวิตและมรดกทางวัฒนธรรมที่โดดเด่นของชุมชน ได้แก่ ตัวแทนผู้นำทางศาสนา ผู้อาวุโสที่อายุตั้งแต่ 60 ปีขึ้นไป เป็นต้น โดยจะนำข้อมูลที่ได้นำมาใช้วิเคราะห์องค์ประกอบทางวัฒนธรรม การรับรู้และจินตภาพ รวมถึงการประเมินคุณค่าทางวัฒนธรรมของชุมชน เพื่อนำมาสู่การหาอัตลักษณ์และเสนอแนวทางการพัฒนาชุมชนในอนาคต และ 2) **ข้อมูลทุติยภูมิ (Secondary Data)** เป็นข้อมูลที่ได้จากการรวบรวมเอกสารที่เกี่ยวข้องกับพื้นที่ คือ ประวัติความเป็นมาของพื้นที่ ข้อมูลทั่วไป รวมถึงหนังสือ แผนที่ ภาพถ่ายในอดีต ภาพถ่ายทางอากาศและการสืบค้นข้อมูลทางอินเทอร์เน็ต นอกจากนี้ยังมีการประเมินคุณค่าและความสำคัญทางวัฒนธรรมของชุมชนเก่าโดยอ้างอิงจากมาตรฐานคุณภาพสิ่งแวดล้อมศิลปกรรม ประเภทย่านชุมชนเก่ามาใช้พิจารณาความเป็นไปได้และสรุปข้อมูลองค์ประกอบทางวัฒนธรรมที่สะท้อนจากมรดกทางวัฒนธรรมของชุมชนทั้งเชิงรูปธรรมและนามธรรม นำไปประเมินคุณค่าและความสำคัญทางวัฒนธรรมเพื่อสะท้อนถึงอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมต่อไป

5. ผลการวิจัย

การวิเคราะห์คุณค่าและความสำคัญทางวัฒนธรรมของชุมชนตลาดน้อย ในบทความนี้จะอ้างอิงเกณฑ์ที่ใช้ในการพิจารณาย่านชุมชนเก่าจากสำนักงานนโยบายและแผนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม (2555) ประกอบกับการสำรวจและการสัมภาษณ์กลุ่มตัวอย่างในชุมชนตลาดน้อยที่เกี่ยวข้องกับประวัติความเป็นมา เหตุการณ์สำคัญ การรับรู้ วิถีชีวิตและมรดกทางวัฒนธรรมที่โดดเด่นของชุมชน เพื่อนำมาวิเคราะห์อัตลักษณ์ทางวัฒนธรรม โดยแบ่งออกเป็น 2 องค์ประกอบ ได้แก่ 1) องค์ประกอบทางกายภาพ ได้แก่ โครงสร้างชุมชน สถาปัตยกรรม ภูมิทัศน์ มุมมอง และ 2) องค์ประกอบที่ไม่ใช่กายภาพ ได้แก่ กิจกรรม ความหมาย ประเพณีความเชื่อ และความทรงจำ ซึ่งในการศึกษาครั้งนี้จะยกเพียงประเด็นที่มีความเกี่ยวข้องเข้ามาวิเคราะห์คุณค่าและความสำคัญทางวัฒนธรรมของชุมชนตลาดน้อย โดยมีรายละเอียดดังนี้

5.1 การวิเคราะห์คุณค่าและความสำคัญทางวัฒนธรรมเชิงรูปธรรม

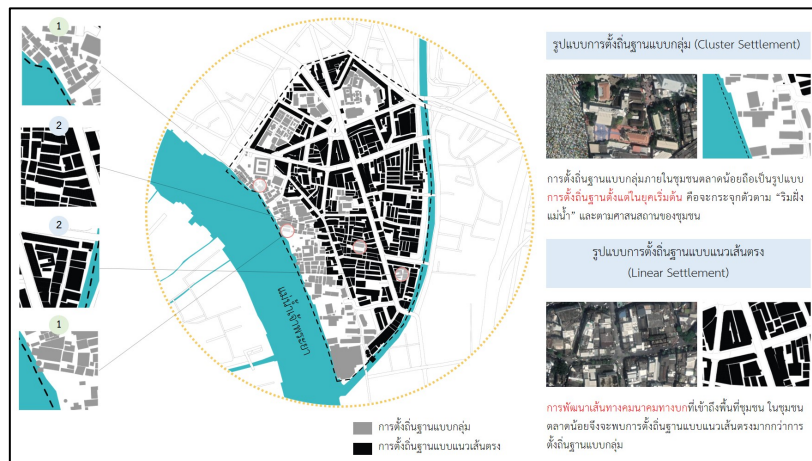
เป็นการวิเคราะห์คุณค่าของโครงสร้างชุมชนที่ยังคงอยู่ที่เกี่ยวข้องกับช่วงระยะเวลาในการตั้งถิ่นฐาน โครงสร้างถนน องค์ประกอบและลักษณะเด่นทางสถาปัตยกรรม องค์ประกอบและลักษณะเด่นทางภูมิสัญลักษณ์ (Landmark) และการวิเคราะห์ด้านมุมมอง ที่สะท้อนถึงการดำรงอยู่ของชุมชน วิถีชีวิต และวัฒนธรรมที่สามารถจับต้องได้ โดยมีหลักการพิจารณา ดังนี้

5.1.1 ลักษณะเด่นทางโครงสร้างชุมชนที่ยังคงอยู่

โดยเป็นการพิจารณาจากโครงสร้างดั้งเดิมของชุมชนที่เกี่ยวข้องกับลักษณะของที่ตั้งและโครงสร้างชุมชนที่เกี่ยวข้องกับเส้นทางการสัญจร (Paths) ซึ่งมีรายละเอียดดังนี้

1) โครงสร้างชุมชนที่เกี่ยวข้องกับลักษณะของที่ตั้ง ลักษณะเด่นของที่ตั้งที่ยังคงอยู่ภายในชุมชนตลาดน้อยจะมีความเกี่ยวข้องกับรูปแบบการตั้งถิ่นฐานในชุมชน ซึ่งมีความสอดคล้องกับหลักฐานทางประวัติศาสตร์ กลุ่มคนที่เข้ามาตั้งถิ่นฐานในชุมชนตลาดน้อยกลุ่มแรกคือ ชาวจีน ซึ่งเป็นช่วงเวลาเดียวกันกับที่บริเวณริมฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยา มีการกระจุกตัวของกิจกรรมการค้า ทำให้การตั้งถิ่นฐานในช่วงแรกจะเป็นในรูปแบบของการเกาะกลุ่มอยู่ตามริมแม่น้ำ แต่เมื่อมีการพัฒนาระบบคมนาคมทางบก ถนนจึงเริ่มมีบทบาทมากขึ้น รูปแบบการตั้งถิ่นฐานจึงเริ่มเปลี่ยนมาเป็นแบบแนวเส้นตรง คือการตั้งอาคารบ้านเรือนตามเส้นถนนเพื่อความสะดวกในการเข้าถึง กิจกรรมการค้าจากที่เคยกระจุกตัวตามริมแม่น้ำเจ้าพระยา ได้เปลี่ยนมากระจุกตัวตามเส้นถนนแทน ดังนั้น ในชุมชนตลาดน้อยจึงสามารถจำแนกรูปแบบการตั้งถิ่นฐานออกเป็น 2 รูปแบบ (รูปที่ 2) คือ รูปแบบการตั้งถิ่นฐานแบบกลุ่ม (Cluster Settlement) และรูปแบบการตั้งถิ่นฐานแบบแนวเส้นตรง (Linear Settlement) ซึ่งมีรายละเอียดดังนี้ 1) รูปแบบการตั้งถิ่นฐานแบบกลุ่ม (Cluster Settlement) จากการศึกษาพบว่าการตั้งถิ่นฐานแบบกลุ่มภายในชุมชนตลาดน้อยถือเป็นรูปแบบการตั้งถิ่นฐานตั้งแต่ในยุคเริ่มต้นคือ จะกระจุกตัวตาม “ริมฝั่งแม่น้ำ” แม้ปัจจุบันการตั้งถิ่นฐานในชุมชนส่วนใหญ่จะเปลี่ยนมาเป็นรูปแบบการตั้งถิ่นฐานแบบแนวเส้นตรง แต่ก็ยังมีหลักฐานที่บ่งบอกว่าในอดีตของชุมชนตลาดน้อยเคยมีการตั้งถิ่นฐานแบบกลุ่ม อย่างการที่อาคารเก่าแก่วางถึงศาสนสถานภายในชุมชนส่วนใหญ่หันหน้าออกสู่แม่น้ำเจ้าพระยา เป็นต้น และ 2) รูปแบบการตั้งถิ่นฐานแบบแนวเส้นตรง (Linear Settlement) ในปัจจุบันชุมชนตลาดน้อยเปลี่ยนรูปแบบการตั้งถิ่นฐานมาเป็นแนวเส้นตรงแทบทั้งพื้นที่ เนื่องจากการพัฒนาเส้นทางคมนาคมทางบกที่สามารถเข้าถึงได้อย่างสะดวกโดยเฉพาะในช่วงที่มีการตัดถนนเจริญกรุงขึ้น จึงจะพบการตั้งถิ่นฐานแบบแนวเส้นตรงมากกว่าการตั้งถิ่นฐานแบบกลุ่ม และยังมีความสัมพันธ์กับประเภทอาคารที่เป็นตึกแถวเพื่อใช้ในการประกอบกิจกรรมทางการค้าตั้งแต่ในอดีตและยังคงมีการสืบทอดมาจนถึงปัจจุบัน

ทั้งนี้จากการศึกษาโครงสร้างชุมชนที่เกี่ยวข้องกับลักษณะของที่ตั้ง ส่วนใหญ่ชุมชนตลาดน้อยยังคงรักษารูปแบบการตั้งถิ่นฐานโดยเฉพาะบริเวณเส้นถนน ในส่วนของรูปแบบการตั้งถิ่นฐานแบบกลุ่มมีการเปลี่ยนแปลงไปในหลายพื้นที่ แต่ก็ยังมีหลักฐานที่แสดงให้เห็นถึงการตั้งถิ่นฐานแบบกลุ่มที่ให้ความสำคัญกับแม่น้ำในอดีตจากสถานที่ตั้งศาสนสถานที่สำคัญและอาคารเก่าแก่ ถือเป็นลักษณะเฉพาะที่มีคุณค่าของชุมชนตลาดน้อยและยังคงอยู่ให้เห็นในปัจจุบัน

รูปที่ 2 โครงสร้างชุมชนที่เกี่ยวข้องกับลักษณะของที่ตั้ง

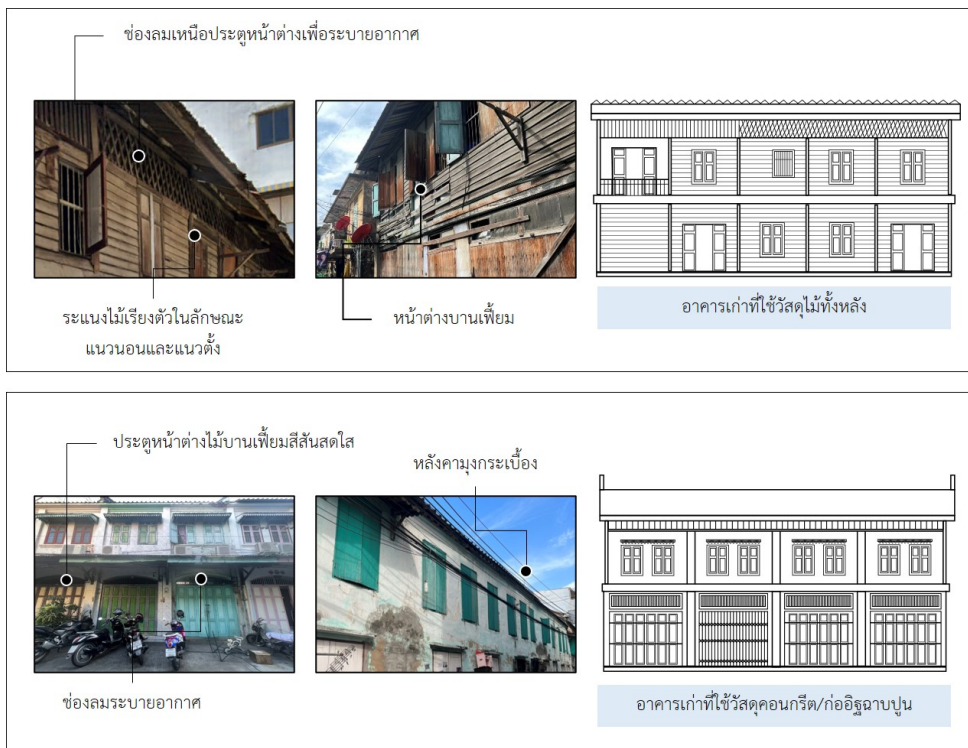
2) โครงสร้างชุมชนที่เกี่ยวข้องกับเส้นทางการสัญจร (Paths) เป็นการศึกษาเกี่ยวกับเส้นทาง ตรอก ซอย ชุม ประตุ ที่เป็นตัวแสดงการเชื่อมต่อในชุมชน ถือเป็นลักษณะเด่นทางโครงสร้างอย่างหนึ่งที่มีสอดคล้องกับประวัติศาสตร์และการตั้งถิ่นฐาน โดยพบว่าชุมชนตลาดน้อยมีถนนสายหลักที่คนในชุมชนมีการเข้าถึงมากที่สุดคือ “ถนนเจริญกรุง” และ “ซอยวานิช 2” ถือเป็นเส้นทางที่มีบทบาทสำคัญทางการสัญจรและการค้า รวมถึงการเชื่อมต่อไปยังพื้นที่ข้างเคียง โดยถนนเจริญกรุงเป็นถนนที่ตัดผ่านชุมชนตลาดน้อยออกเป็น 2 ฝั่ง คือฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยา และฝั่งคลองผดุงกรุงเกษม เป็นถนนที่มีความสำคัญทางประวัติศาสตร์เนื่องจากอายุการใช้งานมากกว่า 160 ปี ดังนั้นจึงมีความเกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตความเป็นอยู่ของผู้อยู่อาศัยในชุมชนตลาดน้อยเป็นอย่างมาก ในส่วนของซอยวานิช 2 ถือเป็นถนนสายรองที่ให้บรรยากาศของความเป็นชุมชนเก่าได้เป็นอย่างดี สะท้อนผ่านการเรียงตัวของอาคารที่มีรูปแบบสถาปัตยกรรมเก่าแก่ ลักษณะอาชีพดั้งเดิม เช่น เชียกง ร้านอาหารเก่า ฯลฯ ประกอบกับได้เห็นวิถีชีวิตความเป็นอยู่ของผู้อยู่อาศัยในชุมชนตลาดน้อยอย่างใกล้ชิด นอกจากนี้ภายในชุมชนตลาดน้อยยังมีตรอก ซอยต่าง ๆ ที่เป็นจุดเชื่อมต่อภายในชุมชน เช่น ตรอกตัน ตรอกศาลเจ้าโรงเกือก ฯลฯ รวมถึงชุมประตุต่าง ๆ ที่มีความเก่าแก่ เช่น ชุมประตุบริเวณตรอกศาลเจ้าโรงเกือกที่มีการออกแบบด้วยสถาปัตยกรรมจีน และชุมประตุบริเวณวัดปทุมคงคาราชวรวิหาร ซึ่งแสดงให้เห็นถึงความเก่าแก่และมีคุณค่าเป็นอย่างมากของชุมชนตลาดน้อย

5.1.2 ลักษณะเด่นทางสถาปัตยกรรม

เป็นการพิจารณาคูณค่าและความสำคัญที่เกี่ยวข้องกับความโดดเด่นทางสถาปัตยกรรม วิเคราะห์ผ่านอาคารและสิ่งปลูกสร้างต่าง ๆ โดยภายในชุมชนตลาดน้อยมีความหลากหลายของอาคารเก่าแก่อยู่เป็นจำนวนมาก เช่น เรือนแถวไม้ อาคารตึกแถวสมัยรัชกาลที่ 5 (หลังจากที่มีการสร้างถนนเจริญกรุง) ศาสนสถานที่สำคัญต่าง ๆ ถือเป็นหลักฐานที่สามารถอ้างอิงถึงการเข้ามาตั้งถิ่นฐาน รวมถึงยุคสมัยแห่งการก่อกำเนิดลักษณะสำคัญรวมถึงพัฒนาการของชุมชนที่สะท้อน

จากรูปแบบสถาปัตยกรรมในแต่ละช่วงเวลา นอกจากนี้ความโดดเด่นทางสถาปัตยกรรมยังมีความสอดคล้องกับวิถีชีวิตความเป็นอยู่ของผู้คน รวมถึงยังทำให้เกิดการสำนึกในที่ (Sense of Place) สร้างการรับรู้และเกิดภาพจำที่มีลักษณะเฉพาะของชุมชนไว้ได้ ซึ่งในการวิเคราะห์จะแบ่งประเด็นในการศึกษาออกเป็น 2 ประเด็น ดังนี้

1) ความดั้งเดิมของวัสดุ ลักษณะอาคารภายในชุมชนตลาดน้อยสามารถจำแนกตามรูปแบบวัสดุที่ใช้ก่อสร้างได้ 2 กลุ่ม ได้แก่ อาคารไม้ อาคารคอนกรีต (รูปที่ 3) ซึ่งอาคารไม้ส่วนใหญ่ที่พบในพื้นที่ยังคงเป็นกลุ่มเรือนแถวไม้ที่เป็นอาคารชุดที่มีความเก่าแก่ โดยจะพบเห็นได้บริเวณทางเข้าศาลเจ้าโจวซือกงและบริเวณซอยศาลเจ้าโรงเกือก อาคารประเภทนี้ส่วนใหญ่มีอายุมากกว่า 90 ปี ตัวอาคารเป็นไม้ทั้งหลัง ทั้งประตูและหน้าต่างล้วนทำจากไม้ทั้งสิ้น ในส่วนของหลังคามุงด้วยสังกะสี ความสูงของอาคารจะอยู่ที่ 1-2 ชั้น ถือเป็นอาคารกลุ่มแรก ๆ ที่เกิดขึ้นภายในชุมชนตลาดน้อยหากดูจากทำเลที่ตั้งของอาคารจะแสดงให้เห็นถึงการตั้งถิ่นฐานบริเวณริมฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยาและยังคงคุณค่าความเป็นของแท้ดั้งเดิม ในปัจจุบันบางส่วนถูกปล่อยทิ้งร้างไม่ได้ใช้ประโยชน์ เนื่องจากเป็นอาคารไม้จึงมีสภาพเสื่อมโทรมลงตามกาลเวลา ในส่วนของอาคารคอนกรีตเป็นรูปแบบอาคารที่พบเห็นมากที่สุดในพื้นที่ เป็นผลมาจากการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐาน ส่งผลให้มีการเข้าถึงพื้นที่ทางบกและสะดวกในการขนย้ายวัสดุอุตสาหกรรมก่อสร้างแบบใหม่ เช่น บ้านโซเวียงไถ่ ธนาคารไทยพาณิชย์ สาขาตลาดน้อย กลุ่มอาคารบริเวณตรอกตัน อาคารเก่าหัวมุมบริเวณถนนเจริญกรุง ฯลฯ

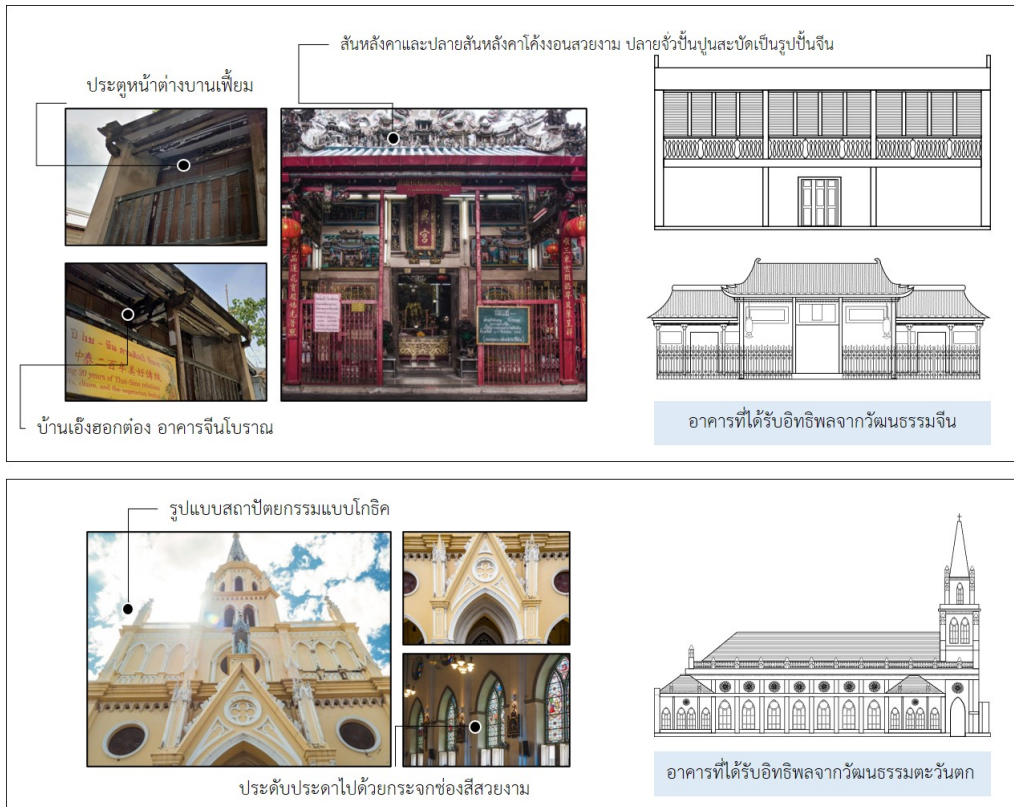

รูปที่ 3 กลุ่มเรือนแถวไม้บริเวณศาลเจ้าโจวซือกง (บน) อาคารคอนกรีตบริเวณตรอกตัน (ล่าง)

2) ความดั้งเดิมเรื่องการออกแบบ การคงอยู่ของอาคารในชุมชนตลาดน้อยเป็นผลมาจากการออกแบบอาคารให้ตอบสนองต่อกิจกรรมและผู้ใช้งาน รวมถึงการออกแบบอาคารที่สะท้อนถึงวัฒนธรรมที่หลากหลายและมีคุณค่าของชุมชนตลาดน้อยตั้งแต่อดีต (รูปที่ 4) ทำให้เกิดความหวงแหนและต้องการที่จะรักษาอาคารให้คงอยู่ต่อไป โดยเฉพาะกลุ่มอาคารตึกแถวแบบดั้งเดิม อาทิ “บ้านเอ็งฮอกตอง” เป็นบ้านจีนโบราณที่มีอายุมากถึง 200 ปี โครงสร้างอาคารแบบก่ออิฐฉาบ

ปูนและมีการเพิ่มเติมด้วยคอนกรีตเสริมเหล็กในภายหลัง อาคารประกอบไปด้วย 3 ส่วนหลัก วางต่อกันตามทางลึก ส่วนหน้าประกอบไปด้วยอาคาร จำนวน 2 จั่ว คั่นด้วยทางเดินและลานเปิดโล่งก่อนจะเป็นอาคารในส่วนหลัง ซึ่งติดกับบ้านพักอาศัยแบบจีนอีกหนึ่งหลังที่หันหน้าสู่แม่น้ำเจ้าพระยา จะใช้ผนังในการรับน้ำหนักและแบ่งสัดส่วน ช่วงเสาจึงเป็นทางเข้าหลัก ช่องประตูอยู่บริเวณกึ่งกลางของอาคาร และมีช่องหน้าต่าง 2 ช่อง ด้านซ้ายและขวา ชั้นบนของอาคารมีประตูบานเฟี้ยมไม้ ที่กั้นระเบียงฉลุลายศิลปะจีน ให้ความรู้สึกถึงความเป็นจีนดั้งเดิม เช่นเดียวกับลักษณะของหลังคาที่ยังคงสภาพหลังคาสภาพตามแบบสถาปัตยกรรมจีนไว้เป็นอย่างดี ลักษณะของหน้าจั่วหลังคาแบบจีนมีความลาดเอียงของหลังคาเป็นเส้นโค้งหงายทั้งส่วนหน้าและหลังอาคาร กึ่งกลางสันหลังคามีปูนปั้นแบบโค้งเหลี่ยมสะดุดตา ทั้งนี้บ้านเฝ้าหอต้องสามารถสะท้อนการตั้งถิ่นฐานของกลุ่มชาวจีนฮกเกี้ยนได้อย่างชัดเจน

ทั้งนี้ยังมีศาสนสถานที่ได้รับอิทธิพลจากจีนอย่าง “ศาลเจ้าโจวซือกง” ของกลุ่มชาวจีนฮกเกี้ยน เป็นศาลเจ้าที่มีความเก่าแก่และมีลักษณะโดดเด่น ตัวอาคารวางตัวตามแนวยาวหันหน้าออกสู่ฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยาเป็นไปตามหลักความเชื่อในเรื่องฮวงจุ้ยของชาวจีน ทั้งนี้แผนผังของศาลเจ้าโจวซือกงมีลักษณะแบบ “ชื่อเกอเตี้ยน” เป็นการวางผังแบบสี่เรือนล้อมลาน ประกอบไปด้วย ส่วนอาคารทางเข้า ส่วนลานว่างที่อยู่ตรงกลาง และอาคารหลักเป็นที่ประดิษฐานเทพเจ้าโจวซือกงและเทพต่าง ๆ ส่วนของหลังคาถือเป็นส่วนที่สำคัญอย่างมากของสถาปัตยกรรมจีน เนื่องจากมีลักษณะที่เฉพาะตัว โดยลักษณะหลังคาของศาลเจ้าโจวซือกงจะเป็นหลังคาที่มีผนังด้านสกัดก่อปิดเต็มผืนหลังคา แต่ทำเป็นหลังคาชั้นลดหน้า-หลังเหมือนการลดมุขในสถาปัตยกรรมไทย เชื่อว่าได้ลักษณะรูปแบบมาจากทางภาคใต้ของจีน (สมคิด จิระทัศนกุล, 2529, หน้า 8) อีกทั้งสันหลังคาและปลายสันหลังคาโค้งอ่อนสวยงาม ปลายจั่วปั้นปูนประดับเป็นรูปหางนกนางแอ่น ซึ่งมีลักษณะส่วนปลายเว้าเข้าไปตรงกลาง ลักษณะดังกล่าวเป็นรูปแบบที่พบนิยมนกันอย่างแพร่หลายในแถบฮกเกี้ยน นอกจากนี้สถาปัตยกรรมจีนมีความแตกต่างไปจากสถาปัตยกรรมอื่น ๆ ตรงโครงสร้างของอาคาร โดยระบบโครงสร้างอาคารสถาปัตยกรรมจีนจะแบ่งออกเป็น 2 ส่วน คือส่วนโครงสร้างอาคารและส่วนโครงสร้างหลังคา ในส่วนของโครงสร้างอาคาร คือ เสา คานและผนัง ซึ่งผนังของสถาปัตยกรรมจีนจะไม่ได้ทำหน้าที่รับน้ำหนักของอาคาร เพราะมีคานเป็นตัวรับน้ำหนักจากหลังคาถ่ายลงสู่เสา แตกต่างจากสถาปัตยกรรมไทยที่อาคารส่วนใหญ่จะใช้ระบบผนังรับน้ำหนัก นอกจากนี้ภายในชุมชนตลาดน้อยยังมีศาสนสถานหนึ่งเดียวที่ได้รับอิทธิพลการออกแบบจากชาติตะวันตก คือ วัดแม่พระลูกประคำ หรือโบสถ์กาลหว่าร์ มีการออกแบบที่โดดเด่นกว่าอาคารอื่น ๆ ใช้รูปแบบสถาปัตยกรรมแบบโกธิค (Gothic Architecture) ซึ่งโบสถ์ที่เห็นในปัจจุบันนั้นไม่ใช่โบสถ์หลังแรก หากแต่เป็นโบสถ์หลังที่สามซึ่งสร้างขึ้นเพื่อทดแทนโบสถ์หลังเดิมที่ถูกทิ้งร้างภายหลังเพลิงไหม้ใหญ่ ซึ่งโบสถ์หลังที่สามนี้มีอายุกว่า 130 ปี การก่อสร้างใช้เป็นโครงสร้างถาวร สวยงาม โอ่อ่าอลังการ ในการวางตัวของอาคารวางแปลนเป็นรูปกางเขนหันหน้าเข้าสู่แม่น้ำเจ้าพระยา เมื่อมองจากภายนอกจะเห็นยอดสูงซึ่งเป็นหอรบขัง บนยอดปัทมรูปกางเขนสง่างาม ประติมากรรมเป็นเอกลักษณ์มีรูปทรงโค้งแหลม การตกแต่งภายในโบสถ์มีความประณีตงดงาม โบสถ์กาลหว่าร์ถือเป็นอาคารสถาปัตยกรรมที่มีคุณค่าสามารถบ่งบอกเรื่องราวประวัติศาสตร์ความเป็นมาของชุมชนตลาดน้อยที่ไม่ใช่แค่มีกลุ่มคนจีนเข้ามาอยู่อาศัยเพียงเท่านั้น แต่ยังมีกลุ่มชาวโปรตุเกสที่นับถือศาสนาคริสต์เข้ามาอาศัยอยู่ร่วมกันในชุมชนตลาดน้อยจนเกิดการสร้างศูนย์กลางทางศาสนาอย่างวัดแม่พระลูกประคำหรือโบสถ์กาลหว่าร์ขึ้น

รูปที่ 4 อาคารที่ได้รับอิทธิพลจากวัฒนธรรมจีน (บน) อาคารที่ได้รับอิทธิพลจากวัฒนธรรมตะวันตก (ล่าง)

นอกจากนี้การอนุรักษ์สถาปัตยกรรมเก่าแก่ภายในชุมชนตลาดน้อยมีความเกี่ยวข้องกับกรรมสิทธิ์ที่ดิน โดยกรรมสิทธิ์ที่ดินและอาคารภายในชุมชนตลาดน้อยสามารถแบ่งออกเป็น 3 กลุ่มใหญ่ ๆ ได้แก่ กรรมสิทธิ์ที่ดินของเอกชน กรรมสิทธิ์ที่ดินในส่วนของราชการ และกรรมสิทธิ์ที่ดินของสำนักพระพุทธศาสนา อาคารเก่าที่ได้รับการอนุรักษ์ส่วนใหญ่ กรรมสิทธิ์ที่ดินในส่วนของราชการ โดยเฉพาะอาคารเก่าบริเวณถนนเจริญกรุงและถนนทรงวาดอยู่ในความดูแลของสำนักงานทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์ อาคารพิเศษจำพวกนี้จะมีการใช้กฎหมายควบคุมอาคารมาใช้กำหนดรูปแบบและสีที่มีความเฉพาะ ความสูงของอาคารอยู่ที่ 2-3 ชั้น มักใช้เป็นที่อยู่อาศัยกึ่งพาณิชย์กรรมมากกว่าเป็นที่อยู่อาศัยเพียงอย่างเดียว ทั้งนี้ในส่วนของศาสนสถานภายในชุมชนตลาดน้อยเป็นกรรมสิทธิ์ที่ดินของสำนักพระพุทธศาสนา จึงยังคงได้รับการบูรณะให้คงอยู่จนถึงปัจจุบัน นอกจากนี้กรรมสิทธิ์ที่ดินในส่วนของเอกชนส่วนใหญ่จะเป็นเจ้าของที่ดินรายใหญ่ ซึ่งจะมีทั้งในส่วนของมรดกที่ได้รับมาจากบรรพบุรุษและนายทุน จึงทำให้ไม่เกิดการเปลี่ยนแปลงรวดเร็วมากนัก ด้วยเหตุนี้จึงทำให้อาคารภายในชุมชนตลาดน้อยยังคงมีรูปแบบสถาปัตยกรรมดั้งเดิมอยู่เป็นจำนวนมาก

5.1.3 ลักษณะเด่นทางภูมิสัญลักษณ์ (Landmark)

ลักษณะเด่นทางภูมิสัญลักษณ์ของชุมชนตลาดน้อยที่แสดงออกในเชิงกายภาพของพื้นที่ ซึ่งเป็นทั้งภูมิสัญลักษณ์ที่มนุษย์สร้างขึ้นและที่เกิดจากธรรมชาติ ซึ่งในการศึกษาลักษณะเด่นทางภูมิสัญลักษณ์เพื่อให้เข้าใจลักษณะเฉพาะตัวที่มีผลต่อความสามารถในการสัมผัสและรับรู้ เช่น การบอกตำแหน่งทิศทาง การเป็นสัญลักษณ์และจุดหมายตาของชุมชนตลาดน้อย โดยภูมิสัญลักษณ์ทางธรรมชาติ เป็นจุดหมายตาที่สามารถสังเกตและรับรู้ได้ โดยทำหน้าที่เป็นสัญลักษณ์ชี้แนะสำหรับสภาพแวดล้อมหรือสัญลักษณ์ที่สามารถบ่งบอกตำแหน่งทิศทาง จากการศึกษาพบว่า “แม่น้ำเจ้าพระยา” ถือเป็น

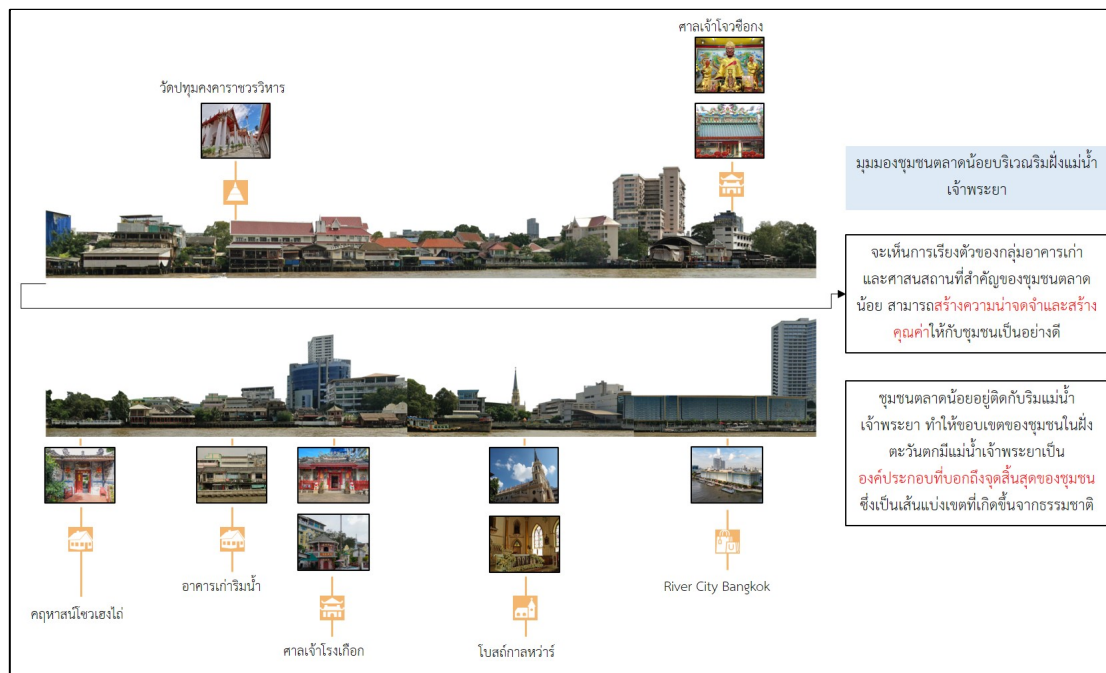
ภูมิทัศน์ทางสัญลักษณ์ทางธรรมชาติของชุมชนตลาดน้อย เนื่องจากเป็นชุมชนที่อยู่ติดกับแม่น้ำเจ้าพระยาทำให้เข้าใจถึงภาพรวมของชุมชนและตำแหน่งที่ตั้งได้ นอกจากนี้แม่น้ำเจ้าพระยายังสะท้อนถึงบทบาทสำคัญที่แสดงความเจริญรุ่งเรืองทางการค้าขายในอดีตของชุมชนตลาดน้อยเนื่องจากในอดีตกิจกรรมการค้าขายส่วนใหญ่กระจุกตัวอยู่บริเวณแม่น้ำเจ้าพระยาก่อนจะเปลี่ยนมากระจุกตัวตามถนนสายหลักดังที่เห็นในปัจจุบัน สำหรับภูมิสัญลักษณ์ที่มนุษย์สร้างขึ้น ภายในชุมชนตลาดน้อยมีลักษณะเกี่ยวข้องกับอาคารบ้านเรือนโบราณ ศาสนสถานที่สำคัญ กิจกรรมการค้า รวมถึงวิถีชีวิตของคนในชุมชนตลาดน้อย เช่น ร้านค้าดั้งเดิมภายในชุมชนตลาดน้อย เป็นผลจากการที่ชุมชนตลาดน้อยในอดีตประกอบกิจกรรมการค้าที่หลากหลาย เช่น ของกิน ของใช้ เครื่องไม้เครื่องมือ ฯลฯ แต่เมื่อเมืองเกิดการขยายตัวความเจริญกระจายไปสู่พื้นที่อื่น ๆ ส่งผลให้การค้าขายในชุมชนตลาดน้อยซบเซาลง หากแต่ก็ยังมีร้านค้าเก่าแก่ที่สืบทอดกิจการจากบรรพบุรุษคงอยู่มาจนถึงปัจจุบัน อาทิ เฮงเส่งร้านเย็บหมอนไหว้เจ้า ร้านกนกพรเป็นร้านตีเหล็กที่ยังคงวิธีการทำโดยใช้แรงคน ร้านเปิดต้นเจ้าทำเป็นร้านขายอาคารเก่าแก่กว่า 40 ปี เป็นต้น โดยร้านค้าดั้งเดิมในชุมชนตลาดน้อยจะมีป้ายร้านค้าเก่า บางที่เป็นอักษรจีน สร้างความเฉพาะตัวและยังสะท้อนให้เห็นถึงการคงอยู่จนถึงปัจจุบัน นอกจากนี้ยังมีความเก่าแก่ของอาคารภายในชุมชนที่ถือเป็นสัญลักษณ์ที่สำคัญที่สามารถบอกเล่าเรื่องราวความเป็นมาได้เป็นอย่างดี ยกตัวอย่างอาคารที่มีความเก่าแก่ที่อยู่คู่ชุมชนตลาดน้อยมาตั้งแต่ยุคเริ่มต้นอย่าง “คฤหาสน์โหวเฮงไถ่” แสดงถึงการตั้งถิ่นฐานของชาวจีนฮกเกี้ยนในชุมชนตลาดน้อยได้อย่างชัดเจน ด้วยรูปแบบสถาปัตยกรรมแบบจีนดั้งเดิม องค์ประกอบของการออกแบบรวมทั้งการเลือกใช้วัสดุสามารถสะท้อนถึงความเป็นจีนดั้งเดิม โดยแผนผังอาคารมีลักษณะเด่นเฉพาะตัวแบบ “เรือนสี่หลังล้อมลาน” (พิเชฐ ธิดา, 2560, หน้า 267) ภาษาจีนคือ “ซื่อเหอหยวน (四合院 sìhéyuàn)” ซึ่งถือว่าเป็นอาคารที่มีคุณค่าทางประวัติศาสตร์และสร้างการรับรู้ได้อย่างชัดเจน ปัจจุบันอาคารหลังนี้มีผู้เข้ามาเยี่ยมชมอยู่เป็นจำนวนมาก เพื่อสัมผัสบรรยากาศของความเป็นจีนดั้งเดิมที่หาชมได้ยาก ถือเป็นสัญลักษณ์ที่สำคัญอย่างหนึ่งของชุมชนตลาดน้อย

5.1.4 ลักษณะเด่นด้านมุมมอง (Edge)

เป็นลักษณะสำคัญด้านมุมมอง กรอบภาพ เส้นขอบฟ้า ในชุมชนตลาดน้อยที่เน้นให้เห็นถึงภาพรวมของชุมชน (Edge) ซึ่งจากการศึกษาพบว่าชุมชนตลาดน้อยมีลักษณะเด่นด้านมุมมองที่แสดงถึงความต่อเนื่องของพื้นที่ จากรูปแบบการตั้งถิ่นฐานและการเรียงตัวของกลุ่มอาคาร มี 2 ลักษณะคือ เรียงตามเส้นทางถนนและเรียงขนานไปกับแม่น้ำและลำคลอง ส่งผลให้เกิดเป็นลักษณะด้านมุมมองที่แสดงถึงความต่อเนื่องของชุมชนตลาดน้อย ลักษณะเด่นที่แสดงให้เห็นถึงความต่อเนื่องของชุมชนตลาดน้อยจะเป็นในเรื่องของ กลุ่มอาคารตึกแถว มีผลต่อการสร้างความต่อเนื่องของชุมชนในลักษณะของการเรียงตัวตามแนวยาวทั้ง 2 ฝั่งของถนน ตัวอย่างเช่น ถนนเจริญกรุงแสดงถึงความต่อเนื่องไปจนถึงพื้นที่ใกล้เคียงอย่างย่านเยาวราช นอกจากนี้ยังมีถนนทรงวาดที่แสดงถึงความสัมพันธ์เกี่ยวเนื่องกับสภาพเศรษฐกิจและสังคมของชุมชนตลาดน้อย จากการเรียงตัวของตึกแถวที่ประกอบกิจการการค้าอะไหล่เก่า เครื่องจักรกลต่าง ๆ ที่เป็นการสืบทอดมาตั้งแต่อดีต เรียงตัวยาวไปจนถึงวัดปทุมคงคาราชวรวิหาร ซึ่งเดิมพื้นที่บริเวณนี้เคยเป็นอู่ต่อเรือเก่าที่ขนเครื่องยนต์ เครื่องจักร นำชิ้นเรือไปขายยังที่ต่าง ๆ ถนนทรงวาดจึงสามารถสร้างความรู้สึกรับรู้ถึงกิจการดั้งเดิมของชุมชนได้เป็นอย่างดี เช่นเดียวกันกับเส้นแม่น้ำเจ้าพระยาเมื่อสัญจรผ่านทางแม่น้ำจะเห็นการเรียงตัวของกลุ่มอาคารเก่าและศาสนสถานที่สำคัญของชุมชนตลาดน้อย สามารถสร้างความน่าจดจำและสร้างคุณค่าให้กับชุมชนเป็นอย่างดี (รูปที่ 5)

ดังนั้น ลักษณะเด่นด้านมุมมองที่แสดงถึงความต่อเนื่องของพื้นที่ชุมชนตลาดน้อยประกอบไปด้วยองค์ประกอบที่มนุษย์สร้างขึ้นและองค์ประกอบทางธรรมชาติอย่างแม่น้ำเจ้าพระยา แสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ของภาพรวม

ชุมชนทั้งแนวอาคาร ถนน แม่น้ำ สิ่งเหล่านี้ล้วนสร้างการจดจำมุมมองของชุมชนที่มีคุณค่า และช่วยส่งเสริมภูมิทัศน์ทางประวัติศาสตร์การตั้งถิ่นฐานของกลุ่มคนที่หลากหลายเชื้อชาติให้กับชุมชนตลาดน้อย

รูปที่ 5 ลักษณะเด่นด้านมุมมองที่มองเห็นภาพรวมของชุมชนตลาดน้อย

5.2 การวิเคราะห์คุณค่าและความสำคัญทางวัฒนธรรมเชิงนามธรรม

นอกจากองค์ประกอบที่มีคุณค่าและความสำคัญทางวัฒนธรรมเชิงรูปธรรม ที่แสดงถึงความเป็นตัวตนของชุมชนตลาดน้อยแล้ว ชุมชนตลาดน้อยยังมีองค์ประกอบที่มีคุณค่าและความสำคัญทางวัฒนธรรมเชิงนามธรรม โดยจะแบ่งการพิจารณาออกเป็น 2 ประเด็น คือ 1) องค์ประกอบและลักษณะเด่นของกิจกรรมทางวัฒนธรรม และ 2) ความหมายและความทรงจำของย่านชุมชนเก่า โดยมีรายละเอียดดังนี้

5.2.1 องค์ประกอบและลักษณะเด่นของกิจกรรมทางวัฒนธรรม

ชุมชนตลาดน้อยในอดีตเคยมีการอยู่ร่วมกันของชาวจีน โปรตุเกส ญวน และไทย ส่งผลให้มีกิจกรรมทางวัฒนธรรมที่หลากหลาย ทั้งด้านศรัทธา ความเชื่อ ประเพณีต่าง ๆ ที่สืบทอดต่อกันมา รวมถึงการหลอมรวมทางวัฒนธรรม เป็นสิ่งที่ทำให้ชุมชนตลาดน้อยมีความโดดเด่นและแตกต่างไปจากพื้นที่อื่น โดยมีรายละเอียด ดังนี้

1) ศรัทธาและความเชื่อดั้งเดิม ชุมชนตลาดน้อยเป็นชุมชนเก่าแก่ที่มีมาตั้งแต่สมัยอยุธยาตอนปลาย ซึ่งในระยะแรกผู้อพยพเป็นคนเชื้อสายจีนเข้ามาตั้งรกรากเป็นกลุ่มแรก จึงทำให้มีวัฒนธรรมความเชื่อแบบจีนก่อตัวขึ้นยังคงนับถือมาจนถึงปัจจุบัน ได้แก่ การไหว้ศาลเจ้าและบูชาเทพเจ้า โดยศาลเจ้าเปรียบเสมือนเป็นระบบสัญลักษณ์ของชาวจีนในไทย ที่สร้างขึ้นเพื่อเป็นศูนย์รวมกลุ่มความสัมพันธ์หรือเพื่อสร้างสิ่งยึดเหนี่ยวให้แก่คนในกลุ่มของตน มีหน้าที่สำคัญคือ เป็นสถานที่สำหรับที่พึ่งทางจิตใจ อีกทั้งยังมีไว้สำหรับทำกิจกรรมทางศาสนา และเป็นสถานที่ผูกสัมพันธ์ทางสังคมของชาวจีน รวมถึงเป็นองค์กรการกุศล ช่วยเหลือคนยากจนและผู้ประสบภัยต่าง ๆ (ตัวน ถี เสง, 2543, หน้า 11-14) ดังนั้น ศาลเจ้าจึงถือเป็นสถานที่แสดงถึงความเป็นชาติพันธุ์จีน ทั้งยังเป็นแหล่งรวบรวมองค์ความรู้ทางวัฒนธรรมที่ควรแก่การศึกษาและการอนุรักษ์อีกด้วย

ภายในชุมชนตลาดน้อยมีศาลเจ้ากระจายตัวไปตามจุดต่าง ๆ ของพื้นที่ โดยศาลเจ้าที่มีความสำคัญและอยู่คู่ชุมชนตลาดน้อยมาตั้งแต่ช่วงเริ่มต้น คือ “ศาลเจ้าโจวซือกง” มีเทพประธานของศาลเจ้า คือ เทพโจวซือกงหรือหมอชิงสุ่ยจู่ซือเป็นหมอพระที่ชาวฮกเกี้ยนให้ความเคารพนับถือ และเทพเจ้าอื่น ๆ ที่ชาวจีนให้ความเคารพนับถือ อาทิเช่น พระไท้จื่อเอี้ย เจ้าพ่อกวนอู เจ้าแม่ทับทิม เจ้าพ่อเสือ และสามสิบหกเทพเจ้า เป็นต้น โดยองค์เทพประธานของศาลเจ้าโจวซือกง หรือที่ชาวบ้านเรียกกันว่า “อากง” เป็นองค์เทพขนาดใหญ่ มีความสูงอยู่ที่ 2 เมตร มีลักษณะแตกต่างไปจากเทพเจ้าจีนผิวขาวทั่วไป สังเกตที่สีผิวของท่านจะมีสีผิวออกเป็นสีน้ำตาลเหมือนสีเปลือกมังคุด โดยได้เล่าต่อกันมาว่าอากงเป็นหมอยา โดยก่อนที่ท่านจะเอายาให้ชาวบ้านท่านจะเป็นผู้ชิมยา ก่อน ยาจึงชิมออกมาตามสีผิวของท่าน เป็นสาเหตุที่สื่อถึงเทพประธานออกเป็นสีเข้ม ดังนั้นผู้คนส่วนใหญ่ที่เข้ามากราบไหว้ศาลเจ้าโจวซือกงมักจะมาขอพรในเรื่องของสุขภาพให้มีความแข็งแรง ห่างหายจากโรคภัยไข้เจ็บ โดยจะมี “พิธีป้ออู่” หรือพิธีกรรมการฝากดวง (รูปที่ 6) ซึ่ง ป้ออู่ ในภาษาจีนนั้นแปลว่า “คุ้มครอง” เป็นพิธีกรรมที่เชื่อกันว่าจะจัดปัดเป่าสิ่งชั่วร้าย วิธีการทำคือ การเขียนชื่อฝากดวงชะตาโดยใช้หงิ่งเต๋ย หรือกระดาษเงินกระดาษทองจำนวน 12 แผ่น หมายถึง 12 เดือน หรือ 1 ปี มัดรวมกัน ซึ่งจะมีให้เขียนชื่อ-นามสกุล วันเดือนปีเกิด ปีนักษัตร จากนั้นนำมามัดด้วยเชือกสีแดงและนำไปไว้หลังองค์เทพเจ้าโจวซือกง ซึ่งเป็นความเชื่อว่าท่านจะคุ้มครองดูแลไปตลอดหนึ่งปี (สุภาภรณ์ เมืองคำ, 2560, หน้า 28) คล้ายกับการมาทำประกันชีวิตไว้กับอากง พอถึงกำหนดศาลเจ้าจะเอาชื่อที่ฝากไว้ไปเผา เป็นการเสริมดวงชะตาให้แก่ลูกค้าตลอดทั้งปี

รูปที่ 6 องค์เทพประธานของศาลเจ้าโจวซือกงและพิธีป้ออู่

ทั้งนี้ชุมชนตลาดน้อยยังมีวัดมหานิกายที่เป็นศูนย์รวมจิตใจของชาวพุทธ ซึ่งวัดโบราณที่มีมาตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา เช่น วัดปทุมคงคาราชวรวิหาร และวัดไตรมิตรวิทยาราม แต่สิ่งที่ทำให้ชุมชนตลาดน้อยมีความโดดเด่นมากกว่าพื้นที่อื่น ที่เป็นหลักฐานสำคัญที่แสดงให้เห็นว่ามีกลุ่มชาวญวนอพยพเข้ามาอยู่อาศัยร่วมกันภายในชุมชน และได้ร่วมกันสร้างวัดของฝ่ายสงฆ์ญวนขึ้น คือ “วัดคั่นเียงตื่อ” หรือ “วัดอุภัยราชบำรุง” (วัดญวนตลาดน้อย) ซึ่งในช่วงแรกชาวญวนนับถือศาสนาพุทธนิกายมหายาน ซึ่งเคยอยู่ภายใต้การปกครองของจีนมาเป็นเวลานาน ทำให้การนับถือศาสนา ความเชื่อ ความคิดต่าง ๆ เป็นไปตามลัทธิจีน รวมถึงมีพิธีกรรมทางศาสนาคล้ายกับจีน แต่เมื่อมีการอพยพเข้ามาอาศัยยังประเทศไทย อิทธิพลวัฒนธรรมทางศาสนาแบบแผนการปฏิบัติจากแหล่งเดิมจึงคลายความเคร่งครัดลง ส่งผลให้ระเบียบแบบแผนประเพณีพิธีกรรม ตลอดจนวัตรปฏิบัติของสงฆ์มีการเปลี่ยนแปลงให้สอดคล้องกับวัฒนธรรมทางศาสนาในสังคมไทย เช่น มีการบิณฑบาต การทำวัตรเช้าเย็น การถือวิกาลโภชนา ทั้งยังมีการรับเอาประเพณีและพิธีกรรมแบบเถรวาทไปใช้หลายประการ เช่น การบวช การเข้าพรรษา การทอดกฐิน การทอดผ้าป่า แต่ยังคงสวดมนต์เป็นภาษาญวนเกิดเป็นอนันตนิยาย ลักษณะเด่นอีก

อย่างของความเป็นอนันนิทายที่ยังคงหลงเหลืออยู่นอกจากบทสวดมนต์ที่ยังคงเป็นภาษาญวน วัดอุภัยราชบำรุงยังคงอัตลักษณ์ไว้ในแบบพระญวน คือ การไม่โกนคิ้ว และนุ่งกางเกงแทนสบงแต่ยังคงจีวรแบบพระสงฆ์ไทย

นอกจากนี้ภายในชุมชนยังมีวัฒนธรรมของกลุ่มชาวคริสต์ โดยหลักฐานสำคัญที่แสดงให้เห็นว่าชาวโปรตุเกสอพยพเข้ามาอยู่อาศัยในชุมชนตลาดน้อยคือ การสร้างโบสถ์คริสต์อย่างโบสถ์กาลหว่าร์ ถือเป็นอาคารศักดิ์สิทธิ์ที่สร้างขึ้นเพื่อนมัสการพระเจ้า เป็นสถานที่ซึ่งบรรดาสัตบุรุษรวมตัวกันปฏิบัติภารกิจสาธารณะ นอกจากนี้ยังมีไว้ให้ประชากรมาชุมนุมพร้อมกันเพื่อประกอบพิธีกรรม โดยการมาชุมนุมกันเพื่อนมัสการพระเจ้าถือเป็นเอกลักษณ์ที่สำคัญของวิถีชีวิตคริสตชน และนอกจากกลุ่มคนที่เข้ามานมัสการพระเจ้าจะเป็นชาวโปรตุเกสแล้ว ยังมีกลุ่มชาวจีนที่ในอดีตอพยพเข้ามาภายในชุมชนตลาดน้อย ส่วนใหญ่เข้ามาแบบเสียสละยอมบิหรือที่เรียกว่า “ตายเอาดาบหน้า” เนื่องจากการอพยพเข้ามาเพื่อแสวงหาโอกาสในการทำมาค้าขาย ต้องการหางานหาเลี้ยงชีพเพื่อสร้างเนื้อสร้างตัว บางคนไม่มีญาติพี่น้องติดตามมาด้วย ยามเจ็บไข้ได้ป่วยจึงจำเป็นต้องหาที่พึ่งพา ซึ่งโบสถ์กาลหว่าร์หรือวัดแม่พระลูกประคำแห่งนี้มีความเมตตาช่วยเหลือดูแลผู้ตกทุกข์ได้ยาก กลุ่มชาวจีนที่ได้รับความช่วยเหลือจึงถูกเผยแผ่ศาสนาคริสต์ตามมา อีกหนึ่งปัจจัยที่ทำให้ชาวจีนในชุมชนตลาดน้อยบางส่วนหันมาศรัทธาในศาสนาคริสต์ เนื่องจากชาวโปรตุเกสที่อาศัยอยู่ในชุมชนตลาดน้อยเริ่มมีการอพยพโยกย้ายไปอยู่อาศัยในพื้นที่บริเวณอื่น ขณะที่ชาวจีนมีการอพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานมากขึ้น

2) การสืบทอดประเพณี เทศกาล และพิธีกรรมดั้งเดิม ในชุมชนตลาดน้อยมีประเพณีวัฒนธรรมที่สืบทอดมาตั้งแต่บรรพบุรุษ ซึ่งประชาชนส่วนใหญ่ในพื้นที่เป็นชาวไทยเชื้อสายจีนและนับถือศาสนาพุทธ วัฒนธรรมและประเพณีจึงเป็นขนบธรรมเนียมของชาวจีนเป็นหลัก โดยเทศกาลที่จัดขึ้นอย่างยิ่งใหญ่และถือเป็นลักษณะเฉพาะของชุมชนตลาดน้อยคือ เทศกาลกินเจ เริ่มขึ้นในวันขึ้น 1 ค่ำ เดือน 9 ไปจนถึงวันขึ้น 9 ค่ำ เดือน 9 ของทุกปี ผู้ที่ถือธรรมเนียมนี้จะต้องสวมใส่ชุดขาว และต้องกินเจติดต่อกัน 10 วัน ในระหว่างเทศกาลจะมีพิธีกรรมต่าง ๆ ที่ศาลเจ้าในแต่ละวัน ซึ่งศาลเจ้าโจวซือทรงถือเป็นจุดจัดงานเทศกาลประจำปีที่ยิ่งใหญ่ที่สุด พิธีกรรมของที่นี่จะแตกต่างกันออกไปตลอดทั้ง 10 วัน มีการอัญเชิญ “ฮุกโจ้ว” หรือเทพเจ้าจากบริเวณท่าน้ำหน้าศาลเจ้ามาประทับที่ศาลเจ้า เพราะมีความเชื่อกันว่าเทพเจ้าจะลงจากสวรรค์จะต้องมาทางแม่น้ำเท่านั้น ตลอดเทศกาลจะมีผู้คนเดินทางมากราบไหว้สักการะฮุกโจ้วและทำบุญต่าง ๆ เช่น การถวายธูปใหญ่ การถวายเทียน รวมถึงมีการลอยกระทงในเทศกาลกินเจและจะมีขบวนแห่อย่างยิ่งใหญ่ ซึ่งเทศกาลกินเจที่จัดขึ้นในชุมชนตลาดน้อยยังมีความสัมพันธ์กับการค้าขายของผู้คนภายในชุมชนที่มีคุณค่าและมีความสำคัญ เนื่องจากเป็นสินค้าเฉพาะภายในชุมชนที่จะทำขายออกมาปีละหนเท่านั้น อาทิเช่น ร้านขนมตูปี้บี้ ร้านบ๊ะจ่าง เป็นต้น นอกจากนี้ยังมีงานเทศกาลเทศกาลที่มีความโดดเด่นเช่นเดียวกัน โดยมีช่วงเวลาตรงกับวันเพ็ญเดือน 7 ตามปฏิทินจีน (ประมาณปลายเดือนสิงหาคม หรือต้นเดือนกันยายนตามปฏิทินไทย) เป็นประเพณีที่พุทธศาสนิกชนร่วมกันอุทิศส่วนกุศลให้แก่ดวงวิญญาณที่ล่วงลับไปแล้วและเป็นการสร้างความเอื้ออาทรต่อกันในชุมชน สำหรับในพื้นที่ชุมชนตลาดน้อยงานเทศกาลจะจัดขึ้นที่ศาลเจ้าโจวซือทรง มีความเชื่อมโยงกับเทศกาลสารทจีนซึ่งเป็นวันสำคัญที่ลูกหลานชาวจีนจะแสดงความกตัญญูต่อบรรพบุรุษโดยพิธีเซ่นไหว้ และยังคงเป็นเดือนที่ประตูนรกเปิดให้วิญญาณทั้งหลายมารับกุศลผลบุญ โดยชาวไทยเชื้อสายจีนภายในชุมชนตลาดน้อยมักประกอบพิธีเซ่นไหว้สัสมวเสี พร้อมเผากระดาษเงินกระดาษทองบริเวณหน้าบ้านของตนเองตามความเชื่อ หลังจากทำการไหว้เจ้าที่และบรรพบุรุษเสร็จสิ้นของแต่ละปีจะมีการจัดงานประเพณีทั้งเทศกาล ซึ่งจัดต่อเนื่องกันมายาวนาน ซึ่งนอกจากคนที่อาศัยในชุมชนตลาดน้อยแล้ว ยังมีกลุ่มคนที่อยู่นอกพื้นที่หรือผู้ที่เคยอาศัยอยู่ในพื้นที่ชุมชนตลาดน้อยที่ได้ย้ายออกไปอยู่แห่งอื่น ให้ความสนใจและสมัครใจที่จะกลับมาเข้าร่วมพิธีกรรมที่สำคัญตามความศรัทธาของตน ถือเป็นสิ่งสำคัญที่สืบทอดให้ศรัทธาความเชื่อรวมถึงประเพณีพิธีกรรมต่าง ๆ ภายในชุมชนตลาดน้อยสามารถคงอยู่จนถึงปัจจุบัน

3) การอยู่ร่วมกันของคนหลายเชื้อชาติ ทำให้เกิดความแตกต่างทางศาสนา ซึ่งแต่ละศาสนาก็มีศูนย์กลางต่างกันไป โดยศาสนาคริสต์นิกายคาทอลิกอยู่ที่วัดแม่พระลูกประคำ ศาสนาพุทธนิกายมหายานของชาวจีนอยู่ที่ศาลเจ้าโจวซือกง ศาสนาพุทธนิกายมหายานของชาวนวนอยู่ที่วัดอุภัยราชบำรุง และศาสนาพุทธนิกายเถรวาทอยู่ที่วัดไตรมิตรวิทยารามวรวิหาร เป็นต้น ซึ่งการอยู่ร่วมกันของกลุ่มคนที่ต่างเชื้อชาติ ศาสนา ถือเป็นจุดเด่นอย่างหนึ่งที่เกิดขึ้นในชุมชนตลาดน้อย เป็นชุมชนที่มีทั้งกลุ่มชาวจีน ไทย ชาวนวน และชาวโปรตุเกส สะท้อนเรื่องราวให้เห็นถึงประวัติความเป็นมาผ่านศาสนสถานที่จะกระจายตัวไปตามส่วนต่าง ๆ ของพื้นที่ชุมชน และแม้ว่าจะมีความหลากหลายของเชื้อชาติศาสนา แต่ชุมชนตลาดน้อยมีการหลอมรวมกันทางวัฒนธรรม มีจุดเชื่อมกันระหว่างศาสนาพุทธทั้งสองนิกายและศาสนาคริสต์ เนื่องจากชาวจีนไทย และชาวนวนที่อาศัยในชุมชนตลาดน้อยมีการนับถือนิกายที่แตกต่างกัน แต่หลักธรรมคำสอนกลับมีความคล้ายคลึงกัน จึงทำให้แต่ละเชื้อชาติปรับตัวเข้าหากันได้ สำหรับศาสนาคริสต์เป็นศาสนาเดียวที่มาจากฝั่งตะวันตก นับถือพระเจ้าต่างกัน รวมถึงมีพิธีกรรมที่แตกต่างไปจากศาสนาพุทธ หากย้อนกลับไปในอดีตจะเห็นได้ว่ากลุ่มชาวจีนมีอิทธิพลเป็นอย่างมากในชุมชน และมีส่วนคนจีนจำนวนไม่น้อยที่ศรัทธาในศาสนาคริสต์ ส่งผลให้มีวัฒนธรรมและพิธีกรรมของชาวจีนสอดแทรกอยู่ด้วย ทั้งการมีสถานที่เปรียบเสมือนการกราบไหว้บรรพบุรุษ งานเทศกาลต่าง ๆ ที่ทางวัดจัดขึ้นตามเทศกาลของจีน

ในปัจจุบันชุมชนตลาดน้อยยังคงเหลือกลุ่มชาวจีน ไทย และชาวนวน ส่วนชาวโปรตุเกสได้มีการอพยพโยกย้ายไปอาศัยอยู่ในพื้นที่อื่น อีกหนึ่งปัจจัยที่ทำให้เกิดความหลอมรวมทางวัฒนธรรมคือการที่บางส่วนได้ทำการสมรสระหว่างเชื้อชาติ ทำให้ไม่สามารถแบ่งเชื้อชาติของคนในชุมชนตลาดน้อยได้อย่างชัดเจน เกิดการปรับตัวทางวัฒนธรรม วิถีชีวิต และกิจกรรมในชุมชน ทั้งนี้ชุมชนตลาดน้อยมีอายุกว่า 200 ปีมีความแตกต่างทางเชื้อชาติและศาสนาตั้งแต่อดีต และสืบทอดมาจนถึงปัจจุบัน ทำให้สามารถเกิดการปรับตัวและหลอมรวมเป็นหนึ่งเดียวกันในชุมชน นอกจากนี้การมีหลายศาสนาทำให้ได้เห็นวัฒนธรรมที่แตกต่างในบริเวณเดียวกัน มีหลากหลายของประเพณี มีเทศกาลให้เข้าร่วมได้อย่างไม่จำเจ ซึ่งวัฒนธรรมที่หลากหลายนี้ได้อยู่ร่วมกันในชุมชนตลาดน้อยอย่างลงตัวและเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ซึ่งหมายความว่าเมื่อถึงวันสำคัญหรือกิจกรรมใดที่เกิดขึ้นในชุมชน กลุ่มคนต่างเชื้อชาติและศาสนาก็สามารถเข้าร่วมได้โดยไม่แบ่งกัน

5.2.2 ความหมายและความทรงจำของย่านชุมชนเก่า

ชุมชนตลาดน้อยมีความโดดเด่นในเรื่องของความทรงจำเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ ที่คนในชุมชนสามารถรับรู้ได้อย่างชัดเจนจากการมีประสบการณ์ร่วมในเหตุการณ์นั้น ๆ จะเกี่ยวข้องกับความเชื่อ ศรัทธา รวมถึงพิธีกรรมต่าง ๆ ที่ยังคงปฏิบัติสืบทอดกันมาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน เป็นสิ่งที่คนในชุมชนรับรู้ได้ว่าชุมชนของตนมีความหลากหลายทางวัฒนธรรม และสามารถอยู่ร่วมกันได้จวบจนปัจจุบัน นอกจากนี้ยังมีในเรื่องของกิจกรรมการค้าที่ในอดีตชุมชนตลาดน้อยถือเป็นศูนย์กลางการส่งออก-นำเข้าสินค้าทั้งในและนอกประเทศ มีการทำกิจกรรมการค้าที่คึกคักบริเวณแม่น้ำเจ้าพระยาและคลองผดุงกรุงเกษม ความทรงจำนี้มีผลต่อความรู้สึกและระลึกถึงคุณค่าของชุมชนอยู่เสมอ อีกทั้งยังมีเหตุการณ์เปลี่ยนแปลงการสัญจรจากทางน้ำเป็นการสัญจรทางบก บทบาทของแม่น้ำเจ้าพระยาและคลองผดุงกรุงเกษมถูกลดทอนลง สิ่งนี้ถือเป็นการปิดฉากการค้าขายทางน้ำของชุมชนตลาดน้อยอย่างชัดเจน

6. การอภิปรายผลและข้อเสนอแนะ

ชุมชนตลาดน้อยเป็นชุมชนที่มีความเก่าแก่และมีความสำคัญทางประวัติศาสตร์ ทั้งนี้ยังมีความโดดเด่นและแตกต่างไปจากพื้นที่อื่น ๆ ในการเป็นชุมชนที่มีความหลากหลายในมิติทางด้านศรัทธาความเชื่อ ศาสนา ที่มีความสัมพันธ์กับวิถีชีวิตความเป็นอยู่ของคนในชุมชน สะท้อนให้เห็นจากลักษณะการตั้งถิ่นฐาน รูปแบบสถาปัตยกรรม กิจกรรมการค้า ศาสนสถาน

และประเพณีต่าง ๆ ซึ่งจากการวิเคราะห์คุณค่าและความสำคัญทางวัฒนธรรมของชุมชนตลาดน้อย พบว่า “คุณค่าและความสำคัญทางวัฒนธรรมเชิงรูปธรรม” เป็นองค์ประกอบที่สามารถสร้างการรับรู้จากการพบเห็นและสัมผัส มีความโดดเด่นและแตกต่างจากพื้นที่อื่น โดยเฉพาะ “ลักษณะเด่นทางโครงสร้างที่ยังคงอยู่” ทั้งรูปแบบการตั้งถิ่นฐานแบบกลุ่ม (Cluster Settlement) และรูปแบบการตั้งถิ่นฐานแบบแนวเส้นตรง (Linear Settlement) รวมไปถึงโครงสร้างชุมชนที่เกี่ยวกับเส้นทางการสัญจร (Paths) ที่มีความสำคัญทางประวัติศาสตร์อย่างถนนเจริญกรุง และซอยวานิช 2 โดยมีความสัมพันธ์กับวิถีชีวิตความเป็นอยู่และกิจกรรมการค้าดั้งเดิม และสะท้อนถึงประวัติศาสตร์ความเป็นมาในอดีตของชุมชนตลาดน้อย ทั้งนี้ภายในชุมชนตลาดน้อยยังมีลักษณะเด่นทางสถาปัตยกรรม สะท้อนให้เห็นถึงคุณค่าทางด้านประวัติศาสตร์และความเป็นของแท้ดั้งเดิม จากการคงอยู่ของวัดสุทัศน์ การออกแบบที่มีความเป็นอัตลักษณ์เฉพาะของชุมชนตลาดน้อยที่มีความหลากหลาย อันเนื่องมาจากการอยู่ร่วมกันของกลุ่มคนหลายเชื้อชาติ ทำให้เกิดการหลอมรวมทางวัฒนธรรม ซึ่งเชื่อมโยงกับ “คุณค่าและความสำคัญทางวัฒนธรรมเชิงนามธรรม” มีความโดดเด่นทางด้านศรัทธาและความเชื่อ ถือเป็นหัวใจสำคัญในการคงอยู่ของชุมชนตลาดน้อย เนื่องจากมีความเกี่ยวข้องกับกิจกรรม ผู้คน และการใช้พื้นที่ที่มีความสัมพันธ์กับวิถีชีวิตความเป็นอยู่ สิ่งเหล่านี้ล้วนสร้างการรับรู้และตระหนักถึงคุณค่าของชุมชนขึ้นมาได้ ดังนั้นวัฒนธรรมที่ถูกยอมรับให้เป็นอัตลักษณ์ของชุมชนตลาดน้อยที่มีคุณค่าและมีความสำคัญมากที่สุดคือ “ศรัทธาและความเชื่อดั้งเดิม” เป็นองค์ประกอบทางวัฒนธรรมเชิงนามธรรมที่ไม่สามารถมองเห็นหรือสัมผัสได้แต่จะแทรกซึมและเกี่ยวข้องกับการดำเนินชีวิต โดยวัฒนธรรมความเชื่อที่ถูกยอมรับให้เป็นอัตลักษณ์ของชุมชนตลาดน้อย ส่วนใหญ่เป็นความเชื่อเก่าแก่ที่มีการสืบทอดมาอย่างยาวนาน โดยมีความผูกพันทางศาสนาและวิถีชีวิตความเป็นอยู่ แม้จะไม่สามารถมองเห็นหรือสัมผัสได้อย่างองค์ประกอบทางวัฒนธรรมเชิงรูปธรรม แต่เป็นสิ่งที่สื่อถึงคุณค่าและความเป็นอัตลักษณ์ของชุมชนตลาดน้อยได้ชัดเจนที่สุด โดยเฉพาะวัฒนธรรมที่ได้รับอิทธิพลจากจีนที่มีผลต่อวัฒนธรรม และประเพณีของชุมชนตลาดน้อยมากที่สุด จากศรัทธาความเชื่อ การสืบทอดพิธีกรรม รวมถึงประเพณีและเทศกาลต่าง ๆ สิ่งเหล่านี้ล้วนทำให้เกิดการใช้พื้นที่และการรวมกลุ่มกัน ทำให้ศาสนสถานและอาคารสำคัญต่าง ๆ สามารถคงอยู่ต่อไปได้ จึงสรุปได้ว่า องค์ประกอบทางวัฒนธรรมเชิงนามธรรมเป็นปัจจัยที่ส่งเสริมให้องค์ประกอบทางวัฒนธรรมเชิงรูปธรรมคงอยู่ต่อไปได้ เนื่องจากมีความสัมพันธ์และความเชื่อมโยงเกี่ยวกับคน การใช้พื้นที่ ถือเป็นการสร้างความยั่งยืนจากฐานรากของวัฒนธรรมให้ชุมชนสามารถคงอยู่ต่อไป

จากการศึกษาสามารถสรุปได้ว่าชุมชนตลาดน้อยมีอัตลักษณ์และลักษณะโดดเด่นแตกต่างไปจากพื้นที่อื่น โดยมีความชัดเจน (Legibility) และลักษณะพิเศษ (Distinctiveness) ในองค์ประกอบอย่างใดอย่างหนึ่งตามแนวคิดของ Lee (2007) ที่มีการอธิบายลักษณะเฉพาะของย่าน/ชุมชน ซึ่งชุมชนตลาดน้อยมีลักษณะพิเศษในด้านประโยชน์ใช้สอย (Functional Distinctiveness) ความดั้งเดิมของอาชีพ เช่น การขายอาหาร การค้าอะไหล่เก่า ฯลฯ ที่มีความชำนาญพิเศษและทำให้เกิดภาพลักษณ์ของกิจกรรมที่คล้ายคลึงกันในพื้นที่ ลักษณะที่พิเศษในด้านกายภาพ (Physical Distinctiveness) ที่มีลักษณะเด่นทางโครงสร้างที่ยังคงอยู่ ทั้งในรูปแบบการตั้งถิ่นฐานและกลุ่มอาคารเก่าแก่ที่ยังเก็บรักษาจนถึงปัจจุบัน และลักษณะที่พิเศษที่จับต้องไม่ได้ (Intangible Distinctiveness) มีการสืบทอดประเพณี วัฒนธรรม และความเชื่อต่าง ๆ ที่ส่งผลต่อวิถีชีวิตของคนภายในพื้นที่

ในส่วนของการข้อเสนอแนะการวิจัยเป็นการนำผลที่ได้จากการศึกษาซึ่งคาดว่าจะประโยชน์ต่อหน่วยงานภาครัฐและหน่วยงานอื่น ๆ ที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับชุมชนตลาดน้อย รวมถึงผู้อยู่อาศัยและผู้ประกอบการในการวางแผนอนุรักษ์และพัฒนาชุมชนเพื่อให้สามารถรักษาวิถีชีวิตดั้งเดิม โดยชุมชนตลาดน้อยถือเป็นชุมชนที่มีความเข้มแข็งในการรักษาอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมให้คงอยู่จากความเข้มแข็งของภาคประชาชนที่ร่วมมือกันอนุรักษ์ประเพณี วัฒนธรรม และความเชื่อต่าง ๆ ไม่ให้จาง

หายไป รวมถึงในส่วนของลักษณะเด่นทางด้านกายภาพที่มีความเกี่ยวข้องกับกรรมสิทธิ์ที่ดิน เนื่องจากภายในชุมชนโดยเฉพาะบริเวณอาคารที่มีความสำคัญทางประวัติศาสตร์และอาคารดั้งเดิมส่วนใหญ่จะอยู่ในความดูแลของสำนักงานทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์และกรมสำนักพระพุทธศาสนา จึงทำให้มีการควบคุมการดัดแปลงรูปแบบอาคารไม่เกิดการเปลี่ยนแปลงมากเท่ากับพื้นที่ที่เป็นกรรมสิทธิ์ของเอกชนรายย่อยที่เปลี่ยนแปลงได้ง่ายกว่า ชุมชนตลาดน้อยจึงยังคงมีอาคารที่มีรูปแบบสถาปัตยกรรมดั้งเดิมอยู่เป็นจำนวนมาก ซึ่งเป็นประโยชน์ในแง่ของการวางแผนการอนุรักษ์อาคารรวมถึงการขึ้นทะเบียนมรดกทางวัฒนธรรมต่าง ๆ ภายในชุมชนตลาดน้อย นอกจากนี้ยังสามารถนำผลจากการวิจัยมาใช้ประกอบการวางแผนเพื่อนำเสนอแนวทางการพัฒนาพื้นที่ตลาดน้อยในอนาคต รวมถึงพื้นที่อื่น ๆ ที่มีบริบทใกล้เคียงกัน ทั้งในมิติทางด้านกายภาพ เศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรมที่มีคุณค่า รวมถึงส่งเสริมการดำรงอยู่ของอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมของย่านชุมชนเก่าอย่างเหมาะสม เพื่อนำไปสู่การจัดการในการอนุรักษ์ ปรับปรุง และพัฒนาให้เกิดการทำงานร่วมกันอย่างยั่งยืน

7. กิตติกรรมประกาศ

บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของวิทยานิพนธ์ เรื่อง “อัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมของชุมชนตลาดเก่า กรณีศึกษาชุมชนตลาดน้อย กรุงเทพมหานคร” ซึ่งได้รับทุนอุดหนุนการวิจัยและนวัตกรรมจากสำนักงานการวิจัยแห่งชาติ โครงการทุนวิจัยมหาบัณฑิต วช. ด้านมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ ประจำปี 2564

เอกสารอ้างอิง

กิตติพงศ์ สนธิสัมพันธ์. (2560). ‘วัดแม่พระลูกประคำ’ วัดคาทอลิกเคียงคู่อุทิศรัตนโกสินทร์. เข้าถึงได้จาก:

<https://themomentum.co/holy-rosary-church>.

ฉัตรชัย พงศ์ประยูร. (2536). การตั้งถิ่นฐานมนุษย์ ทฤษฎี และแนวปฏิบัติ. กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

นิภาพร รัชตพัฒนากุล. (2546). ตลาดน้อย: พัฒนาการชุมชน “เจ๊ก” ในบางกอก. ศิลปวัฒนธรรม, 24(4), 162-167.

นำพลวัลย์ กิจรักษ์กุล. (2528). ภูมิศาสตร์การตั้งถิ่นฐาน. กรุงเทพฯ: โอเดียนสโตร์.

ประเวศ วะสี. (2547). การพัฒนาต้องเอาวัฒนธรรมเป็นตัวตั้ง. กรุงเทพฯ: หมอชาวบ้าน.

ยิ่งยง เรื่องทอง. (2542). พื้นฐานวัฒนธรรม. อุบลราชธานี: สถาบันราชภัฏอุบลราชธานี.

ถ้วน ลี เจริญ. (2543). ความเป็นมาของวัดจีนและศาลเจ้าจีนในประเทศไทย. กรุงเทพฯ: เรือนแก้วการพิมพ์.

พิเชษฐ ธิธา. (2560). การศึกษาคุณค่าทางสถาปัตยกรรมของที่พักอาศัยชาวจีนโพ้นทะเล ในเขตสัมพันธวงศ์และเขตคลองสาน กรุงเทพมหานคร เพื่อการอนุรักษ์. (วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาศิลปสถาปัตยกรรม, มหาวิทยาลัยศิลปากร).

สุภาภรณ์ เมืองคำ. (2560). การศึกษาเปรียบเทียบความเชื่อเกี่ยวกับเทพเจ้าของชาวไทยเชื้อสายจีนแต้จิ๋วและฮกเกี้ยน กรณีศึกษาศาลเจ้าในเยาวราช กรุงเทพมหานคร. (วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรบัณฑิต สาขาเอเชียศึกษา, มหาวิทยาลัยศิลปากร).

สมคิด จิระทัศนกุล. (2529). ประณีตศิลป์ที่ปรากฏบนสถาปัตยกรรมประเภทศาลเจ้า. กรุงเทพฯ: สาขาวิชาประวัติศาสตร์ สถาปัตยกรรม มหาวิทยาลัยศิลปากร.

สำนักงานนโยบายและแผนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม. (2555). โครงการจัดทำมาตรฐานคุณภาพสิ่งแวดล้อม

ศิลปกรรม ประเภทย่านชุมชนเก่า ในพื้นที่ภาคกลางและภาคตะวันออก. กรุงเทพฯ: สำนักงานนโยบายและแผน
ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม.

BKKMENU. (2561). เดินส่องสตรีทอาร์ต ชมสถาปัตยกรรมแดนมังกรที่สะท้อนวัฒนธรรมจีนในย่านตลาดน้อย.

เข้าถึงได้จาก: <https://www.bkkmenu.com/eat/stories/city-guide-taladnoi.html>.

Berger, P. L. and Luckmann, T. 1967. **The Social Construction of Reality: A Treatise in the Sociology of
knowledge**. New York: Anchor Book.

Broek, J. O. M. and Webb, J. W. (1968). **A Geography of Mankind**. New York: McGraw-Hill Book Company.

Lee, N. (2007). **Ideopolis: Knowledge City-Region**. Distinctiveness and Knowledge Cities. London: The
Work Foundation.

Lynch, K. (1960). **Image of the city**. Cambridge: M.I.T Press.

Thaihrhub. (2565). วัดพระแม่ลูกประคำ หรือ โบสถ์กาลหว่าร์. เข้าถึงได้จาก: <https://www.thaihrhub.com>.

TNN Online. (2564). เริ่มแล้วเทศกาลกินเจปีพ.ศ. 2564 ให้อาหารที่ศาลเจ้าโจวซือชอง. เข้าถึงได้จาก:

<https://www.tnnthailand.com/news/social/92843>.